

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

КАФЕДРА НОВОЇ ТА НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Освітній рівень: Магістр

Освітня програма: «Сходознавство»

Спеціальність: 032 історія та археологія

ГЕНЕЗИС ВЗАЄМВІДНОСИН ТУРЕЧЧИНИ З
ПІВНІЧНОАТЛАНТИЧНИМ АЛЬЯНСОМ З МОМЕНТУ СТВОРЕННЯ
БЛОКУ ДО СЬОГОДЕННЯ

Кваліфікаційна робота студента/ки:
Легенко Артема Юрійовича

(підпис здобувача освіти)

Науковий керівник:
д.і.н., проф. Мартинов Андрій Юрійович

(підпис наукового керівника)

«Рекомендовано до захисту на ЕК»

Завідувач кафедри
д.і.н., проф. Машевський О. П.

(підпис завідувача кафедри)

КИЇВ 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	8
ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА.....	13
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИЧНІ Й ПОЛІТИЧНІ ОБСТАВИНИ НАБУТТЯ ТУРЕЧЧИНИ ЧЛЕНСТВА НАТО.....	17
РОЗДІЛ 2. ВІЙСЬКОВО-СТРАТЕГІЧНІ КОНЦЕПЦІЇ НАТО ТА ЕТАПИ ІНТЕГРАЦІЇ ТУРЕЧЧИНИ ДО СТРУКТУРИ АЛЬЯНСУ. КІПРСЬКА КРИЗА.....	36
РОЗДІЛ 3. ЗАСНУВАННЯ ПАРТІЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ ТА РОЗВИТОКУ, ПРИХІД ДО ВЛАДИ Т. ЕРДОГАНА ЙОГО ВНУТРІШНЯ ТА ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА, ВЗАЄМВІДНОСИНИ З НАТО.....	77
ВИСНОВКИ.....	102
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТУРАТУРА.....	107

АНОТАЦІЯ

Легенко А. Ю. Генезис взаємовідносин Туреччини з Північноатлантичним Альянсом з моменту створення блоку до сьогоднішнього – Кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Ця дипломна робота присвячена історії взаємовідносин між Туреччиною та НАТО з моменту вступу країни до альянсу в 1952 році. Автором були досліджені політичні, економічні та військові фактори, які впливали на зміну відносин між Туреччиною та НАТО протягом останніх десятиліть.

Дипломна робота зосереджується на ключових подіях, що відбулися в історії взаємодії між Туреччиною та НАТО, таких як прийняття Туреччиною рішень про участь у військовій операції країн НАТО в Кореї, питання розміщення ядерної зброї на своїй території в 1970-х роках, а також роль Туреччини у сучасних війнах та конфліктах, таких як Громадянська війна в Лівії та війна в Іраку.

Автор в першу чергу звертає увагу на те, що відносини між Туреччиною та НАТО нерідко були складними через різницю у підходах до ключових питань, таких як питання контролю над військовими базами, що знаходяться в Туреччині, а також проблеми, що пов'язані з питанням Кіпру. Однак, незважаючи на ці труднощі, взаємодія між Туреччиною та НАТО залишається важливою для формування стабільності та безпеки у Євразії.

В результаті даного дослідження визначено, що вплив Туреччини після її входу до НАТО характеризувався зміцненням позицій самого Альянсу, як впродовж «холодної війни», що аргументується географічною близькістю Туреччини до кордонів Радянського Союзу, що уможливило створення на СРСР як політичного, так і військового тиску (як це було під час Карибської

кризи, коли на території Туреччини Альянсом була розміщена зброя масового ураження, яка заблокувала необдумані кроки Радянського Союзу, щодо можливого майбутнього початку ядерної війни), так і після завершення «холодної війни» та утворення багатопольярної системи міжнародних відносин, де Туреччина відіграє одну із важливих ролей в контексті врегулювання конфліктів на Близькому Сході та в Східній Європі. Дані міцні позиції Туреччини на міжнародній арені аргументуються й тим, що після вступу до Альянсу Туреччина почала розбудовувати міцну армію, яка нині є другою за чисельністю (після США) у складі збройних сил Альянсу.

Долучення мусульманської країни до союзу західних ліберальних демократій (оскільки вони довгий час становили основу цього Альянсу) підтримує, в тому числі, й процес європейської модернізації Туреччини, яка вже не перше десятиліття наголошує на своєму бажанні вступити до Європейського Союзу на загальних засадах. Це, у свою чергу, може вирішити релігійні (конфлікт християн-греків та християн-вірмен і мусульман-турків) і національні конфлікти (курдське питання в Туреччині) всередтні самої Турецької Республіки та позитивно вплинути на геополітичну ситуацію в регіоні.

Вищезазначені складнощі у внутрішньо- та зовнішньополітичній архітектоніці Туреччини впливали на проблеми, які виникали при вступі Туреччини до НАТО, і які час від часу досі виникають у відносинах між НАТО та Туреччиною (зокрема, показовим став Кіпрський конфлікт, під час якого Туреччина вступила в опосередкований конфлікт з іншою країною-членом Альянсу – Грецією). Загальні вибори 2023 р. в Туреччині знову задають алгоритм розвитку цих відносин незалежно від того, яка політична сила переможе після оголошення їх результатів.

Ключові слова: НАТО, Туреччина, військова база, міжнародні відносини, військово-стратегічні концепції, Р. Т. Ердоган, миротворчі операції.

SUMMARY

Legenko A. Yu. The genesis of Turkey's relations with the North Atlantic Alliance from the moment the bloc was created to the present day - Qualification work on the rights of the manuscript.

This thesis is devoted to the history of relations between Turkey and NATO since the country's accession to the alliance in 1952. The author investigated the political, economic and military factors that influenced the change in relations between Turkey and NATO during the last decades.

The thesis focuses on the key events that took place in the history of interaction between Turkey and NATO, such as Turkey's decision to participate in the military operation of NATO countries in Korea, the issue of placing nuclear weapons on its territory in the 1970s, as well as Turkey's role in modern wars and conflicts such as the Libyan Civil War and the Iraq War.

The author first of all draws attention to the fact that relations between Turkey and NATO have often been difficult due to the difference in approaches to key issues, such as the issue of control over military bases located in Turkey, as well as problems related to the issue of Cyprus . However, despite these difficulties, the interaction between Turkey and NATO remains important for the formation of stability and security in Eurasia.

As a result of this study, it was determined that the influence of Turkey after its entry into NATO was characterized by the strengthening of the positions of the Alliance itself, as during the "Cold War", which is argued by the geographical proximity of Turkey to the borders of the Soviet Union, which made it possible to create both political and military pressure on the USSR (as it was during the Caribbean crisis, when weapons of mass destruction were placed on the territory of

Turkey by the Alliance, which blocked the reckless steps of the Soviet Union, regarding the possible future start of a nuclear war), and after the end of the "Cold War" and the formation of a multipolar system of international relations, where Turkey plays one of the important roles in the context of conflict resolution in the Middle East and Eastern Europe. These strong positions of Turkey on the international arena are also argued by the fact that after joining the Alliance, Turkey began to build a strong army, which is now the second largest (after the United States) in the Alliance's armed forces.

The accession of a Muslim country to the union of Western liberal democracies (since they formed the basis of this Alliance for a long time) supports, among other things, the process of European modernization of Turkey, which has been emphasizing its desire to join the European Union on general terms for more than a decade. This, in turn, can resolve religious (the conflict between Christian Greeks and Christian Armenians and Muslim Turks) and national conflicts (the Kurdish issue in Turkey) within the Republic of Turkey itself and positively affect the geopolitical situation in the region.

The above-mentioned complexities in the domestic and foreign political architecture of Turkey influenced the problems that arose when Turkey joined NATO, and which from time to time still arise in relations between NATO and Turkey (in particular, the Cyprus conflict, during which Turkey entered into a proxy conflict, became indicative with another Alliance member country - Greece). The 2023 general elections in Turkey will once again set the algorithm for the development of these relations, regardless of which political force wins after the announcement of their results.

Key words: NATO, Turkey, military base, international relations, military-strategic concepts, RT Erdogan, peacekeeping operations.

ВСТУП

Актуальність дослідження. Туреччина в кінці 40-х років ХХ століття обрала шлях євроатлантичної інтеграції, який на думку її керівників найкраще гарантував її національну безпеку та суверенітет. Такий вибір зміцнив внутрішню стабільність країни і створив сприятливі умови для здійснення реформ у суспільно-політичному житті та соціально економічній сфері.

В кінці другої світової війни і після Західний світ боявся СРСР, боявся його добре навченої і обстріляної в боях армії, її полководців і сильного уряду, боявся зростаючого потенціалу країни; боявся агресивних дій СРСР на міжнародній арені і підйому комуністичного руху не лише в Європі, а в цілому світі.

На думку Заходу, все це представляло для нього реальну загрозу. Лідером Заходу природньо стали США.

Таким чином радянсько-американське протистояння - це ключова ланка яка склала в кінці 40-х початку 50 років систему міжнародних відносин і головна рушійна сила більшості світових процесів.

Навколо цих двох наддержав сформувалася військово-політичні блоки, і з середини 50-х років, з моменту утворення Організації Варшавського Договору, біполярна система склалась остаточно. В її основі лежала жорстка боротьба ворожих соціально-політичних систем, заснованих на відмінних одна від одної ідеологіях: комуністичної і капіталістичної. Це означало що будь-який військовий, політичний, економічний або ідеологічний вииграш однієї сторони сприймався як програш іншої.

Серйозна внутрішньо та зовнішньо політична ситуація, яка склалась в регіоні та безпосередньо в Туреччині підштовхнула лідерів країн до участі в Корейській війні та вступу в НАТО, а це кінець першої половини ХХ століття. Так як друга половина ХХ століття пройшла в умовах ідеологічної, політичної, економічної та військової конфронтації між двома суспільно-економічними формаціями і її військово-політичними блоками. Протягом цих років блок НАТО і США неодноразово видозмінювали свою ідеологію і стратегічні погляди, та взаємовідносини з своїми союзниками по Північноатлантичному альянсу зокрема з Туреччиною. Це знайшло відображення еволюції військово-стратегічних концепцій НАТО – від “стримування” комунізму і прагнення забезпечити собі світову гегемонію до певної стриманості у вирішенні міжнародних конфліктів.

Таким чином, ми плавно підійшли до сучасної міжнародної політики Туреччини та її зовнішньо-політичного курсу, розглядаючи які дії та плани будує чинна влада Туреччини на міжнародній арені та її пріоритети зараз та в майбутньому.

Турецька республіка на сучасному етапі продовжує бути прикладом винятковості у всьому: виняткової історії і географії, виняткової демократії та виняткового зовнішньополітичного курсу. Внутрішня та зовнішня політика країн демонструє, що Туреччина перебуває у процесі зміни своєї ідентичності, пошуку власної ролі: “моделі” ісламської демократії, “мосту” між цивілізаціями, провайдера безпеки чи якоїсь іншої.

Майже два останні десятиліття ключову роль в Туреччині відіграє Реджеп Тайїп Ердоган - природжений політик. Щодо політики, яку він проводить, то вона стала широко відома під назвою “ердоганізм”.

Туреччина це країна, що знаходиться на перехресті геополітичних та цивілізаційних просторів, і в умовах холодної війни, і сучасного постбіполярного світу розташована на авансцені, як регіональних, так і світових процесів.

Туреччина, як член НАТО, і асоційований член ЄС зарекомендувала себе, як вірний союзник заходу у боротьбі спочатку з СРСР, потім - із численними іншими проблемами, зокрема з ісламським фундаменталізмом.

Туреччина, що розташована в епіцентрі конфліктного євразійського регіону, є або стороною деяких з цих конфліктів, або сприйнятливою до ефекту переливу.

У зв'язку з цим, докладний розгляд і аналіз розвитку військово-стратегічних концепцій НАТО, її військове і політичне співробітництво з своїм членом - Туреччиною, Кіпрський конфлікт, прихід Т. Ердогана до влади, його внутрішня та зовнішня політика, взаємодії з НАТО є актуальним для сучасного розуміння та оцінки їхньої діяльності.

Виходячи з актуальності теми, потрібно зосередити увагу на дослідженні військово - стратегічних концепціях блоку НАТО з моменту його створення і до сьогодні; розглянути всі етапи військового та політичного співробітництва між Туреччиною та НАТО з початку корейської війни по сьогоднішні дні; проаналізувати кіпрський конфлікт - його передумови, хронологію, військове протистояння двох країн союзників по НАТО та оцінити значення цього конфлікту для Туреччини, дослідити передумови приходу до влади Т. Ердогана, розглянути внутрішньополітичну ситуацію в Туреччині, проаналізувати спробу військового перевороту, конституційні зміни та роль в стратегічному партнерстві з НАТО.

Об'єктом дослідження є комплекс відносини НАТО і Туреччини.

Предметом дослідження вважаються напрямки взаємодії та динаміка розвитку відносин НАТО та Туреччини.

Суспільно актуальність даної роботи полягає в тому, що Туреччина розпочавши свою Євроатлантичну інтеграцію в жакливіх стартових умовах, успішно їх здійснила, набувши значного досвіду в реформуванні різних сфер життя країни.

Метою є дослідити розвиток політичного і військового співробітництва між Туреччиною та НАТО, в роботі критично і комплексно проаналізовано еволюцію цих відносин, хронологію та відмінності в військово-стратегічних концепціях НАТО, кіпрське питання, передумови та прихід Т. Ердогана до влади та всі наслідки пов'язані з цими подіями для Туреччини.

В рамках цієї спільної **мети** в роботі на перший план поставлено вирішення наступних **завдань**:

- дослідити внутрішню та зовнішню політичну ситуацію, яка склалася в регіоні та безпосередньо в Туреччині на передодні вступу її до Альянсу;
- безпосередню участь в корейській війні Туреччини, як останній крок до вступу в НАТО і простежити розвиток співпраці Туреччини з НАТО та США з моменту Корейської війни.
- розглянути всі військово-політичні концепції НАТО з моменту заснування до кінця 1980 року, прослідити еволюцію їх змін;
- проаналізувати передумови, розвиток і результати Кіпрської кризи. Вплив результатів цієї кризи на розвиток взаємовідносин між Туреччиною та НАТО;

- простежити створення “Партії справедливості та розвитку” її програму - обрання Т. Ердогана президентом Туреччини - спроба невдалого військового перевороту в країні;
- проаналізувати вплив референдуму 2017 року та дострокове переобрання Т. Ердогана на другий термін;
- співробітництво між Туреччиною, НАТО та США, нові реалії співпраці.

Хронологічні рамки дослідження були обумовлені новими викликами та реаліями в сучасному світі та їхнім розвитком, який суттєво впливав як на внутрішню та зовнішню політику Турецької Республіки, та і на її співпрацю з Північноатлантичним Альянсом.

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА

Для підготовки даної роботи були використані джерела українською, російською, англійською та турецькою мовами. Наукова база роботи виділяється використанням матеріалів українською, російською, турецькою, та західної преси, літератури по вивченню даного питання, та періодичними виданнями.

Кіреєв Н.Г.¹ прагнув оцінити основні етапи всебічного розвитку Туреччини як республіканської держави, перш за все його дії в галузях і внутрішньої, і зовнішньої політики. При оцінці зовнішньополітичних аспектів по можливості належним чином ураховано відносин Туреччини з СРСР і після його розпаду - Російською Федерацією. Стрижнем цих відносин були і залишаються не тільки економіка, скільки політика і ідеологія. Крім такої давньої важливою для Росії теми як «Протоки».

Зайцев І.В.², Ульченко Н.Ю.³ показали якою бачать сучасну Туреччину ті, хто професійно займається історією, економікою і політикою цієї країни. Якою ця країна постає перед Росією та іншими сусідами. Напевно, не в усьому ці погляди і образи збігаються з тим, як сучасні турки сприймають свою Батьківщину. У чомусь ці оцінки можуть навіть викликати критику. Але критичну думку завжди потрібно брати також до уваги.

¹ Киреев Н.Г. История Турции XX век / Н.Г. Киреев. - Москва: ИВ РАН: Крафт+, 2007. - 608 с.

² Зайцев И. В. ЭВОЛЮЦИЯ ТУРЕЦКОЙ АРМИИ В КОНТЕКСТЕ ПОЛИТИЧЕСКИХ ИЗМЕНЕНИЙ В СТРАНЕ // «21-й ВЕК», № 5 (25), 2012 г.

³ Ульченко Н.Ю. Турция на пути к региональному лидерству. - Институт востоковедения РАН Москва. - 2020. - с. 71-85.

За думкою Поцхверія Б.М.⁴ при збереженні нинішнього співвідношення внутрішньополітичних сил і міжнародної ситуації зовнішньополітична орієнтація Туреччини чи піддасться в найближчому майбутньому якихось-небудь серйозних змін. В її основі, як і раніше будуть лежати концепції, що обґрунтовують необхідність військового, політичного і економічного співробітництва з імперіалістичними державами, збереження позицій в НАТО, СЕНТО. Чітко простежується за останнє десятиліття тенденція економічної інтеграції з країнами «Спільного ринку» привела до зміцнення відносин Туреччини з цією групою держав по всіх лініях. Поставивши перед собою завдання підготувати протягом найближчих 20 років необхідні економічні умови для повноправного членства Туреччини в «Загальному ринку», її правлячі кола вважають за необхідне надати цій організації і політичні функції, що означало б політичну інтеграцію країн - її членів. Туреччина прагне до розвитку і різнобічного військового співробітництва з країнами ЄС. Таким чином, колишня одностороння орієнтація Туреччини на США нині змінилася орієнтацією на два головні центри світового імперіалізму-Західну Європу і США.

Гаджиєва А. Г.⁵ вважала що в умовах безперервних і зростаючих міграційних потоків, що йдуть з Близького Сходу в Європу, у відносинах між Туреччиною і ЄС знову намітилася тенденція до прискореної активізації. Але дане явище тимчасове і не призведе до яких-небудь помітних зрушень в турецько-європейських відносинах. Однак міграція досить довгостроковий і серйозний процес, що дозволяє Анкарі розраховувати на певні поступки з боку

⁴ Поцхверія Б. М. Внешняя политика Турции после второй мировой войны [Текст] / Б. М. Поцхверія; АН СССР, Ин-т востоковедения. - Москва: Наука, 1976. - 306 с.

⁵ Гаджиев А.Г. Отношения между Турцией и НАТО после смены руководства Североатлантического альянса. 1 декабря 2019 г. // Восточная аналитика. №4, 2020. С. 24—46.

Брюсселя, в тому числі в питаннях, що стосуються її повноправної участі в справах ЄС. Для того щоб визначити, який з даних сценаріїв подальшого розвитку турецько-європейських відносин є найбільш імовірним, необхідно звернутися до історії турецької євроінтеграції, особливо до її другого періоду, що почався з отримання Туреччиною статусу країни-кандидата на вступ до ЄС. Розглянувши особливості розвитку переговорного процесу Туреччини з ЄС в даний період, можна зробити висновок, що нинішня активізація носить поверхневий характер і нічого нового, що могло б завершити поточний етап і вивести відносини між Туреччиною і ЄС на новий рівень, не віщує.

Першою групою джерел, використаних в процесі написання є інтернет ресурси такі, як:

- Место Турции в создании Евroatлантического сообщества безопасности доклад рабочей группы Евroatлантической инициативы в области безопасности (EASI), по Турции 2012 г. (Электронный ресурс). - Режим доступа: <http://carnegie.ru/publications/?fa=476336>.

2. Final Communique of the session of the North Atlantic Council 12-13 December 1974//NATO.URL http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_text_2688.htm?selectedLocale=en (accessed: 01.10.2016).

3. Final Communique of the session of the North Atlantic Council 9-10 December 1976//NATO.URL:http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_text_2699.htm?selectedLocale=en.

4. Final Communique of the session of the North Atlantic Council 7-8 December 1978//NATO.URL:http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_text_2706.htm?selectedLocale=en.

Також були новинні повідомлення та аналітичні огляди іноземних ЗМІ. Серед них представлені (Daily Worker, Journal of international affairs World Policy Journal Cumhuriyet) .

Другою групою джерел є офіційні документи держав і міжнародних органів. Зокрема, це Офіційні документи Уряду та МЗС Туреччини, Кіпру, США та Греції; Північноатлантичного союзу, в тому числі Ради НАТО, Комітету оборонного планування, Військового комітету, Єврогрупи НАТО та інших провідних держав - членів НАТО

Серед російської літератури використовувалися праці таких дослідників: Киреев Н.Г., Поцхверія Б.М., Зайцев И.В., Ульченко Н.Ю., І.Д. Коміренко, Бредихин О.Н.

Серед іноземних використовувалися англійська (N. Eren, Power R., A.L. MacFie, Alvin Z. Rubenstein) та турецька (Avcı Ç. N. Türk-Amerikan ilişkileri ve basındaki yansımaları (1945–1952). İstanbul, 2006., Aydemir Ş. S. İkinci Adam. İsmet İnönü. 3 cilt. İstanbul, 1968. Cilt 3: (1950–1964), S. Orkunt. Türkiye – ABD askeri ilişkileri. Milliyet yayımları, 1978 c.264-276; «Turkey to-day», 1978, IX-X; «Almanac. Turkey. 1977», c. 58-59.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИЧНІ Й ПОЛІТИЧНІ ОБСТАВИНИ НАБУТТЯ ТУРЕЧЧИНОЮ ЧЛЕНСТВА В НАТО.

Хотілось би почати з історичних і політичних передумов, що стали обставинами та причинами набуття Туреччини членства в НАТО.

Почнемо ми із закінченням Великої Вітчизняної війни коли СРСР приступив до активного проведення нового курсу політики, пов'язаної з поширенням радянського впливу на сусідні території.

Територіальні претензії СРСР до Туреччини були пред'явлені урядом Йосипа Сталіна в останні місяці Другої світової війни одночасно з вимогою ввести режим спільного контролю і розмістити радянську військово-морську базу в Чорноморських протоках. СРСР припускав приєднати території в Закавказзі, що належали з 1878 року Російській імперії, а в 1921 році за радянсько-турецьким договором «Про дружбу і братерство» передані Туреччині, і розділити ці землі між Грузинською РСР і Вірменською РСР⁶.

Тиск на Туреччину з боку СРСР здійснювався поетапно. 19 березня 1945 року був денонсований Договір про дружбу і нейтралітет 1925 року. 7 і 18 червня 1945 року відбулися зустрічі В.М. Молотова і посла Туреччини в СРСР С. Сарпера, на яких були висунуті три вимоги: спільний контроль над Протоками, надання СРСР військових баз в протоках і задоволення територіальних претензій, в число яких входило питання передачі під юрисдикцію СРСР округів Карс і Ардаган. Посол Туреччини в СРСР пропонував умови, на яких згодом можна було збудувати нову базу дружніх

⁶ Киреев Н.Г. История Турции XX век / Н.Г. Киреев. - Москва: ИВ РАН: Крафт+, 2007. - 608 с.

радянсько-турецьких відносин, принаймні попередити розгортання американських баз, в тому числі з ядерною зброєю, на кордонах з СРСР, що сталося в 1950-і роки. Однак В.М. Молотов не відступив ні від одної зі своїх вимог і відмовився укласти договір, що негативним чином відбилося на подальших відносинах між цими країнами. Радянський уряд вважав свої жорсткі вимоги обґрунтованими з двох причин: недостатньо дружній нейтралітет Туреччини під час Великої Вітчизняної війни (в тому числі порушення конвенції про режим проток), а також несправедливість договору 1921 року по якому до Республіки Туреччина відійшли території Карса і Ардагана, приєднані до Російської імперії по Берлінському трактату 1878 року⁷.

Також територіальні питання були висунуті Туреччині на Потсдамській конференції.

До 22 червня 1945 року Туреччина відкинула всі пропозиції СРСР. На шостому засіданні Потсдамської конференції 22 липня 1945 року обговорювалося питання територіальних претензій до Туреччини. Після запитання Вінстона Черчілля, стурбованого ходом радянсько-турецьких переговорів в Москві, Сталін надав слово Молотову, який розповівши про переговори з Сарпером, заявив:

«... з нашого боку є два питання, які слід врегулювати. Висновок союзного договору означає, що ми повинні спільно захищати наші кордони: СРСР – не тільки свій кордон, а й турецький, а Туреччина – не тільки свій, а й радянський кордон. Однак в деяких частинах ми вважаємо кордон між СРСР і Туреччиною несправедливим. Дійсно, в 1921 році від Радянської Вірменії і

⁷ Киреев Н.Г. История Турции XX век / Н.Г. Киреев. - Москва: ИВ РАН: Крафт+, 2007. - 608 с.

Радянської Грузії Туреччиною була відірвана територія – це відома територія областей Карса, Стамбул і Ардахан. Тому мною було заявлено, що для того, щоб укласти союзний договір, слід врегулювати питання про відірвані від Грузії і Вірменії території, повернути їм цю територію назад» і представив карту територіальних претензій СРСР⁸.

Другим за важливістю питанням, Молотов позначив проблему про Чорноморські протоки, додавши: «ми неодноразово заявляли нашим союзникам, що СРСР не може вважати правильною Конвенцію, укладену в Монтре».

При цьому Молотов обмовився: «якщо, однак, турецький уряд вважає неприйнятним врегулювання обох цих питань, ми готові укласти угоду, що стосується тільки проток». Також були пред'явлені вимоги по протоці: перегляд конвенції Монтре і надання СРСР військово-морської бази в протоках. На питання Черчілля, хіба раніше Росія отримувала укріплену базу в протоках, Молотов послався на договори 1805 і 1833 років⁹. На наступний день проблема обговорювалася повторно, за участю самого Сталіна, який спростовував тезу про загрозу Туреччині з боку СРСР і інформував, що у турків в районі Константинополя понад 20 дивізій, можливо, 23 або 24 дивізії; володіючи Протоками, невелика держава, яка підтримується Англією, «тримає за горло велику державу і не дає їй проходу». На Потсдамській конференції питання перегляду кордону пов'язується з перспективами повернення вірменської діаспори в СРСР. Так, Молотов говорив Ентоні Іден:

«Всього в Радянській Вірменії живе близько 1 мільйона вірмен, а поза територією Радянської Вірменії, за кордоном, проживає понад 1 мільйон

⁸ Киреев Н.Г. История Турции XX век / Н.Г. Киреев. - Москва: ИВ РАН: Крафт+, 2007. - 608 с.

⁹ Там само.

вірмен. Коли територія вірмен розшириться, багато вірмен, які проживають за кордоном, будуть прагнути повернутися на батьківщину. Вірмени дуже здібні й енергійні люди, особливо в господарських питаннях. Нехай турки віддадуть Радянському Союзу вірмен, це буде справедливо.

У протоколі Берлінської конференції трьох союзних держав від 1 серпня 1945 року ідея територіальних претензій до Туреччини не згадувалося, в розділі XVI «Чорноморські протоки» було сказано: «Конвенція про Протоках, укладена в Монтре, повинна бути переглянута, що не відповідає умовам цього часу. Погодилися, що в якості наступного кроку дане питання буде темою безпосередніх переговорів між кожним з трьох Урядів і Турецьким Урядом»¹⁰.

Радянізація впливала на інтелігенцію, одним з таких представників був Назим Хікмет. Назим Хікмет турецький поет, громадський діяч. Засновник сучасної турецької поезії був комуністом, через що зазнавав переслідувань на батьківщині і більшу частину життя провів у тюрмах та вигнанні. Назим був прихильником дружби з СРСР, а прийшла до влади демократична партія, яка і раніше дотримувалася політики орієнтації на США, зокрема, Туреччина надіслала свої війська воювати в Корею¹¹. Внутрішньополітичний режим також не змінився і КП Туреччини, до якої належав Назим, залишалася під забороною (ця партія перебувала на нелегальному становищі практично всю свою історію). Про свої переживання після виходу на свободу Назим розповів у вірші «Вечірня прогулянка». У Москві Назим збирався просити допомоги для турецьких комуністів, про що ЦК РРП, в свою чергу, повідомив в ЦК ВКП

¹⁰ Киреев Н.Г. История Турции XX век / Н.Г. Киреев. - Москва: ИВ РАН: Крафт+, 2007. - 608 с.

¹¹ Leffler Melvyn P. (1985). "Strategy, Diplomacy, and the Cold War: The United States, Turkey, and NATO, 1945-1952". The Journal of American History. Oxford University Press. 71 (4): 820–821.

(б). «Він хоче просити ВКП (б) надати допомогу для зміцнення КП Туреччини. Турецька комуністична партія потребує моральної допомоги більшовиків і братських партій з країн народних демократій, а матеріальну допомогу він вважає, що зуміє дати він і ще інші товариші, люди мистецтва і культури своїми роботами. Він весь час зайнятий думкою про те, що потрібно реорганізувати КП Туреччини і зміцнити її моральною допомогою з боку ВКП (б) і братських партій країн народної демократії», - говорилося в записці ЦК Румунської робітничої партії¹².

Про втечу Назима Хікмета з Туреччини і його бажання відвідати Москву доповіли радянському керівництву, і 28 червня заступник голови зовнішньополітичної комісії ЦК ВКП (б) Б.Н. Пономарьов направив Й.В. Сталіну записку, в якій говорилося, що Союз радянських письменників (А. Фадєєв) просить дозволити запросити Назима Хікмета в СРСР в якості свого гостя. На зустрічі з радянськими письменниками Назим також повідомив їм про становище в Туреччині і турецької літератури. Про свій від'їзд з країни він тоді нічого говорити не став, коротко сказавши тільки, що він втік¹³.

«Весь час війни вони підтримували німців. Коли йшли бої біля Москви, вони писали: завтрашній день буде великим днем для людства, тому що переможні танки Гітлера гулятимуть в Москві. Так вони писали, хоча були офіційними союзниками Англії і Франції», - розповідав Назим про те, як він сидів у в'язниці. Після війни формування з СРСР образу ворога тривало. «Найбільший ворог мусульман і віруючих людей – це Радянський Союз. Той з турків, який вб'є одного комуніста, прямо потрапить в рай. Це говорить ходжа

¹² Поцхверия Б. М. Внешняя политика Турции после второй мировой войны [Текст] / Б. М. Поцхверия; АН СССР, Ин-т востоковедения. - Москва: Наука, 1976. - 306 с.

¹³ Киреев Н.Г. История Турции XX век / Н.Г. Киреев. - Москва: ИВ РАН: Крафт+, 2007. - 608 с.

відверто і це передають по радіо», - говорив Назим¹⁴. Питання про те, що Назим Хікмет залишиться в Москві надовго, мабуть, було вирішено в ці дні. 29 червня Б.Н. Пономарьов направив членам Політбюро записку з повідомленням про приїзд Назима, в якій зазначав, що той потребує відпочинку і лікування, і пропонував надати йому постійну квартиру в Москві. Характеризуючи внутрішньополітичне становище в країні, Назим і Марат відзначали, що панування американців в Туреччині підірвало турецьку економіку, погіршило становище народних мас, що створювало базу для формування «широкого і єдиного національного фронту в Туреччині проти американського імперіалізму і його лакеїв» на чолі з комуністами. Назим і Марат хотіли реорганізувати турецьку компартію відповідно до нових умов і пропонували ряд конкретних заходів: посилення пропаганди, в тому числі створення радіостанції під назвою «Радіо незалежної Туреччини», поліпшення радіомовлення з Москви на Туреччину, відновлення друкованого органу КП Туреччини і створення нового друкованого органу, який буде поширювати ідеї єдиного фронту. Автори записки планували організувати виїзд з Туреччини за кордон ряду активістів партії та співчуваючих, щоб ці кадри взяли участь в роботі за кордоном. В кінці записки вони підкреслили, що розраховують на допомогу ЦК ВКП (б) в рішенні всіх цих питань¹⁵.

Також, хотілось би згадати про курдський народ.

Курдський народ мав трагічну долю, бо розділений напочатку ХХ століття між чотирма різними державами. За підсумками Першої Світової війни Туреччина була повністю розбита і віддана на милість переможцям. 10

¹⁴ Leffler Melvyn P. (1985). "Strategy, Diplomacy, and the Cold War: The United States, Turkey, and NATO, 1945-1952". The Journal of American History. Oxford University Press. 71 (4): 820–821.

¹⁵ Поцхверия Б. М. Внешняя политика Турции после второй мировой войны [Текст] / Б. М. Поцхверия; АН СССР, Ин-т востоковедения. - Москва: Наука, 1976. - 306 с.

серпня 1920 року у французькому містечку Севрі між країнами Антанти і Османською імперією було укладено мирний договір¹⁶. За його умовами Туреччина зберегла частину Анатолії, втративши контроль над Аравією, Єгиптом, Сирією, Месопотамією і ін. частинами Османської імперії. У південно-східній Анатолії країни Антанти вирішили створити курдську державу. Європейські країни пішли на подібну акцію не через прагнення надати курдам реальну допомогу, а тільки для того, щоб послабити Туреччину, підірвавши її політичний суверенітет. Реакцією на імперіалістичний розділ Османської імперії став різкий сплеск національного руху турецького народу. Очолена талановитими офіцерами (Ататюрк, Іненю, Февзі Чакмак), турецька армія змогла вщент розбити греків в битвах при Сакарі і Думлупинарі. Цими перемогами Ататюрк перекреслив Севрський договір, змусивши країни Антанти укласти в 1923 році новий мирний договір в Лозанні. Туреччина примножила свою територію за рахунок східної Фракії, Смирні, турецької частини Вірменії та Курдистану. За підсумками переділу османської спадщини курди залишилися ні з чим. Радянський Союз не змусив себе довго чекати, він дуже пильно стежив за політичною ситуацією на своїх південних кордонах. Своєю присутністю в Ірані Радянський Союз створив сприятливі умови для розвитку національно-демократичного руху азербайджанців і курдів. Це виразилося у вигляді створення Мехабадської автономії, яка проіснувала близько року¹⁷. СРСР допомагав курдам, цікаво що казав радянський розвідник П.А. Судоплатов про зустрічі з Барзані: «Вперше у своєму житті зустрічався я з цим вельможею-феодалом. Разом з тим Барзані справив на мене

¹⁶ Leffler Melvyn P. (1985). "Strategy, Diplomacy, and the Cold War: The United States, Turkey, and NATO, 1945-1952". The Journal of American History. Oxford University Press. 71 (4): 820–821.

¹⁷ Киреев Н.Г. История Турции XX век / Н.Г. Киреев. - Москва: ИВ РАН: Крафт+, 2007. - 608 с.

враження дуже проникливого політика і досвідченого військового керівника. Він сказав, що за останні сто років курди піднімали вісімдесят повстань проти персів, іракців, турок і англійців і більш ніж в шістдесят випадках зверталися за допомогою до Росії і, як правило, її отримували. Тому, за його словами, з їхнього боку цілком природно звернутися до нас за допомогою в важкий для них час, коли іранська влада ліквідувала Курдську республіку»¹⁸.

В СРСР курдам надали можливість здобути освіту і пройти військову підготовку. До загону Барзані були приставлені радянські військові інструктори і надано новітню зброю. Для того щоб уникнути ускладнення відносин з Іраном, радянське керівництво в серпні 1948 року вирішує перевести загін Барзані з Азербайджану в Узбекистан¹⁹.

З 30-х років і до середини 70-х років центр курдського національно-визвольного руху переноситься до Північного Іраку. М.С. Лазарев оцінює ставлення СРСР до курдського руху в повоєнний час наступними словами: «Зрозуміло, що курдський національний рух, спрямований проти місцевих прозахідних урядів і натхнений антиімперіалістичними ідеями, ставав в очах Москви природною опорою у всьому регіоні, але все ж швидше потенційною, ніж реальною». Умовна підтримка пояснювалася подвійною роллю курдів в планах радянського керівництва²⁰. По-перше, СРСР активно підтримував курдський рух в тих країнах, в яких існував прозахідний, антирадянський уряд.

¹⁸ Leffler Melvyn P. (1985). "Strategy, Diplomacy, and the Cold War: The United States, Turkey, and NATO, 1945-1952". The Journal of American History. Oxford University Press. 71 (4): 820–821.

¹⁹ Вертяев К.В. Курдский вопрос в Турции в свете текущей ситуации на Ближнем и Среднем Востоке / К.В. Вертяев // Ближний Восток и современность; вып. 40. – М. : ИБВ, 2009. – 304 с.

²⁰ Cook S.A. How Do You Say «Frenemy» in Turkish? Meet America's new rival in the Middle East [Електронний ресурс] / S.A. Cook. – Режим доступу до журн.: http://www.foreignpolicy.com/articles/2010/06/01/how_do_you_say_frenemy_in_Turkish.

Своєю боротьбою курди розхитували політичну стабільність цих режимів, готуючи ґрунт для приходу до влади лівих, прорадянських сил. Для СРСР це означало доступ до близькосхідної нафти. По-друге, Радянський Союз визнавав легітимність розділу Османської імперії на ряд незалежних держав (Сирія, Ірак, Ліван, Єгипет) і не був зацікавлений в порушенні їх територіальної цілосності. Саме тому радянське керівництво завжди підтримувало вимоги курдів тільки в рамках культурно-національної автономії²¹.

А як всім відомо курди прагнули незалежності і часто мали протиріччя з Туреччиною, було багато суперечок. А СРСР своєю підтримкою Курдів нагнітав відносини між СРСР і Туреччиною.

Таким чином СРСР намагалися впливати на Близький Схід, різними методами від підтримки курдів до підтримки турецької інтелігенції²².

В обстановці тиску з боку СРСР Туреччина починає зближення з Великобританією і особливо з США. У ноті від 20 серпня 1945 року Туреччина просила про таке: 1) про надання американських гарантій охорони світу в районі проток; 2) формула, яка буде знайдена для вирішення питання про статус проток, не повинна бути перешкодою для суверенітету і безпеки Туреччини; 3) стимулювання, пом'якшення і поліпшення турецько-радянських відносин, не залишає місця для будь-яких розбіжностей, а також усунення занепокоєння, викликаного російськими вимогами²³.

²¹ Киреев Н.Г. История Турции XX век / Н.Г. Киреев. - Москва: ИВ РАН: Крафт+, 2007. - 608 с.

²² Leffler Melvyn P. (1985). "Strategy, Diplomacy, and the Cold War: The United States, Turkey, and NATO, 1945-1952". The Journal of American History. Oxford University Press. 71 (4): 820–821.

²³ Поцхверия Б. М. Внешняя политика Турции после второй мировой войны [Текст] / Б. М. Поцхверия; АН СССР, Ин-т востоковедения. - Москва: Наука, 1976. - 306 с.

Як бачимо, мова йшла про американські (!) гарантії для чорноморських проток, тобто гарантії з боку нечорноморської держави. У свою чергу, Сполучені Штати заявили, що вони візьмуть участь, якщо їх запросять, в конференції зі зміни режиму проток, яка, відповідно до Конвенції, могла б відбутися в 1946 році.

Режим проток, на думку США, мав ґрунтуватися на таких основоположних принципах: відкритість для торгових суден; відкритість для військових кораблів чорноморських держав «в усі часи»; закритість проток для військових кораблів нечорноморських держав, крім випадків, коли буде досягнута домовленість щодо обмеженого тоннажу в мирний час. Винятком є також випадки особливої згоди чорноморських держав або дій за дорученням Організації Об'єднаних Націй²⁴.

Побачивши, що проти нього фактично склалася міжнародна коаліція, Радянський Союз спробував домогтися від Туреччини оптимального для себе режиму безпеки в зоні проток в ході переговорів на двосторонньому рівні. Так, радянський уряд звернувся до Туреччини з нотою від 7 серпня 1946 року, в якій, зокрема говорилося: «Події, що мали місце під час минулої війни, ясно показали, що режим чорноморських проток ... не відповідає інтересам безпеки чорноморських держав і не забезпечує умов, при яких запобігати б використання цих проток у ворожих чорноморським державам цілях»²⁵. У ноті нагадувалося про випадки проходження проток допоміжними військовими суднами Німеччини і Італії, про протести радянського уряду і пропонувалося встановити новий режим проток, виходячи з таких принципів: постійне

²⁴ Доклад Генерального секретаря ООН Совета Безопасности об операциях сил ООН на Кипре за период от 16. IV по 18 VI. 1964 г. Документ/5764. Нью-Йорк. 1964, пункт 48.

²⁵ Егоров В.К. Особенности современного этапа турецкоамериканских отношений (теоретический аспект) / В.К. Егоров // Сборник статей «Турция накануне и после парламентских и президентских выборов 2007 г.». – М.: ИБВ, 2008. – 260 с.

відкриття проток для торгових суден усіх країн; постійне відкриття проток для військових кораблів чорноморських країн; закриття проток для військових кораблів нечорноморських країн (за винятком особливих випадків); режим проток встановлюється чорноморськими країнами; спільна оборона проток Туреччиною і Радянським Союзом²⁶.

Турецький уряд погодився взяти за основу переговорів перші три пункти радянських пропозицій, але відкинув останні два – вони були витлумачені як замах на суверенітет Туреччини.

Радянський уряд повідомив про цю ноту уряду США і Англії, запропонувавши їм вступити в переговори про зміну режиму судноплавства в чорноморських протоках і дозволити СРСР створити в районі проток радянську військову базу. Зміст ноти, в свою чергу, було негайно доведено турецькою стороною до відома американців²⁷.

Проблема проток знову загострилася. Колишні союзники СРСР зайняли непримиренну позицію і відповіли на радянську ноту раніше Туреччини. В американській ноті говорилося: «Туреччина повинна продовжувати нести основну відповідальність за захист проток. Якщо протоки з'являться об'єктом нападу або загрози нападу з боку агресора, то створене при цьому положення представить загрозу міжнародній безпеці і, безумовно, потребує дій з боку Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй».

У США навіть обговорювалося питання про можливі заходи військової протидії СРСР, якщо слідом за нотою він зробить силові акції проти Туреччини. Навесні-восени 1946 року на основі повідомлень американської та

²⁶ Киреев Н.Г. История Турции XX век / Н.Г. Киреев. - Москва: ИВ РАН: Крафт+, 2007. - 608 с.

²⁷ Перинчек М. Роль Турции в американском проекте Великого Ближнего Востока / М. Перинчек // Сборник статей «Турция накануне и после парламентских и президентских выборов 2007 г.». – М. : ИБВ, 2008. - 260 с.

британської розвідок про концентрацію радянських військ в Румунії, Болгарії та на території радянського Закавказзя, військово-політичні кола в США і Великобританії зробили висновок про швидкий початок радянсько-турецької війни. Але війни не було²⁸.

12 березня 1947 року президент США Гаррі Трумен виступив перед Конгресом зі своєю знаменитою програмною промовою, в якій він поставив основні кроки американської зовнішньої політики на багато років вперед.

Безумовно, доктрину Трумена необхідно розглядати, перш за все, в контексті міжнародної ситуації, що склалася після завершення другої світової війни. Однак, на думку ряду російських істориків і політологів, багато положень доктрини Трумена актуальні і в даний час. Існує очевидна спадкоємність з минулим: і на сьогоднішній день США позначають себе світовим лідером, що просуває на перший план американські цінності та інтереси²⁹.

Промова Черчилля у Фултоні 5 березня 1946 року стала початком реалізації ворожих планів США по відношенню до СРСР. Крім цього, велике значення мала й ця обставина. З другої половини 1946 року почалися переговори між Великобританією і США з питання про долю Греції і Туреччини. Хоча Туреччина не брала активної участі у другій світовій війні, її економіка перебувала в дуже важкому становищі: під постійним натиском з боку воюючих держав, Туреччина тримала свою армію в стані повної бойової

²⁸ Свистунова И.А. Об отношениях Турции и США [Электронный ресурс] / И.А. Свистунова. - Режим доступа: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2009/20-12-09.htm>.

²⁹ Larrabee, F. Stephen. Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty. - RAND: Santa Monica, 2003.

готовності. Після закінчення війни, розміри допомоги США і Великобританії, яку отримувала Туреччина під час війни, багато в чому скоротилися³⁰.

Американські дипломати переконували англійських дипломатів, що для їх уряду доцільно передати право надавати допомогу Греції і Туреччині США. Американське керівництво підкреслювало, що передача права надання допомоги полегшить скрутне фінансове становище Великобританії.

В результаті 21 лютого 1947 року уряд США отримав дві британські ноти, в яких містилася згода Великобританії про передачу права надавати допомогу Греції і Туреччині США. Після цього чиновники зовнішньополітичного відомства США негайно підготували документ під назвою «Позиції та рекомендації державного департаменту щодо негайної допомоги Греції і Туреччині». На основі даного документа було складено послання Г. Трумена конгресу США, з яким він виступив 12 березня 1947 року³¹.

Доктриною Трумена був план стабільності. Слідом за доктриною послідував не менш відомий «план Маршалла», 50-того держсекретаря США Джорджа Маршалл-Молодшого, також відомий як «програма відновлення Європи». План вступив в силу в квітні 1948 року і, згідно із задумом держсекретаря Джорджа Маршалла, повинен був, поряд із сприянням економічному відновленню 17 країн старого світу, вичавити крайньо-лівих з політичного поля післявоєнного континенту. Виділені Труменом Греції і

³⁰ Киреев Н.Г. История Турции XX век / Н.Г. Киреев. - Москва: ИВ РАН: Крафт+, 2007. - 608 с.

³¹ Поцхверия Б. М. Внешняя политика Турции после второй мировой войны [Текст] / Б. М. Поцхверия; АН СССР, Ин-т востоковедения. - Москва: Наука, 1976. - 306 с.

Туреччині \$400 млн тьмяніють порівняно з \$13 млрд, виділеними з 1948 по 1951 рік країнам Європи за «планом Маршалла»³².

Дані кошти повинні були допомогти Греції і Туреччині стати військовими укріпленнями для США, які Г. Трумен прагнув використовувати проти СРСР. Також в посланні говорилося, що СРСР створює загрозу для США, акцентувалася увага на неможливості мирного існування і співробітництва держав з різними соціальними системами. США розуміли, що в разі потрапляння Туреччини і Греції в сферу впливу Радянського Союзу було б забезпечено геополітичну перевагу СРСР. Під контролем СРСР в даному випадку перебували б і стратегічно важливі чорноморські протоки – Босфор і Дарданелли. Все це створювало б загрозу планам США. У своїй доктрині Г. Трумен називав США «визволителем», який розглядає весь світ як сферу інтересів виключно США. Г. Трумен заявляв, що «ми повинні допомогти у звільненні народів, щоб вони самі могли вирішувати свою власну долю»³³.

Конгрес США офіційно прийняв пропозицію Г. Трумена про надання фінансово-економічної допомоги Греції і Туреччини 22 травня 1947 року. Незважаючи на гострі дискусії, обидві палати Конгресу прийняли відповідний законопроект: американський Сенат схвалив програму Г. Трумена 67 голосами проти 23; палата представників – 287 голосів за і 107 – проти³⁴.

В процесі обговорення законопроекту в Сенаті США зазначалося, що чиниться тиск Радянським Союзом на Туреччину, це свідчило про зростаючі

³² Свистунова И.А. Об отношениях Турции и США [Электронный ресурс] / И.А. Свистунова. - Режим доступа: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2009/20-12-09.htm>.

³³ Перинчек М. Роль Турции в американском проекте Великого Ближнего Востока / М. Перинчек // Сборник статей «Турция накануне и после парламентских и президентских выборов 2007 г.». – М. : ИБВ, 2008. - 260 с.

³⁴ Поцхверия Б. М. Внешняя политика Турции после второй мировой войны [Текст] / Б. М. Поцхверия; АН СССР, Ин-т востоковедения. - Москва: Наука, 1976. - 306 с.

територіальні інтереси Москви, і поширення її впливу на всьому просторі від чорноморських проток Босфор і Дарданелли до Китаю.

У Туреччині доктрина Трумена була з ентузіазмом підтримана і розцінювалася турецькою громадськістю та політичними колами, як серйозна протипага впливу Москви в регіоні. Крім грошових коштів, в Туреччину були спрямовані озброєння, американський військовий і цивільний персонал. Згодом відрахування Туреччині були включені Конгресом США в Закон про зовнішню допомогу. Таким чином, вони набули регулярного характеру. Особливе значення мав четвертий пункт договору від 12 липня 1947 року. Згідно з ним Анкара не мала можливості користуватися наданими в рамках військово-технічної допомоги зброєю і боєприпасами без відповідного дозволу уряду США. У період з 1947 по 1949 роки загальна фінансово-економічна допомога Туреччині в рамках доктрини Трумена склала 152 млн. доларів. У період з 1949 по 1951 роки ця сума зросла до 400 млн. доларів³⁵.

Туреччина дуже прагнула до вступу в НАТО, що було пов'язано з цілою низкою чинників.

По-перше, ще під час Другої світової війни радянське керівництво заговорило про територіальні претензії до Туреччини. Оскільки Туреччина довгий час розглядалася Радянським Союзом як потенційний союзник гітлерівської Німеччини, який міг у будь-який момент напасти на радянське Закавказзя, Сталін був змушений тримати на кордонах з Туреччиною значні сили РСЧА³⁶.

³⁵ Leffler Melvyn P. (1985). "Strategy, Diplomacy, and the Cold War: The United States, Turkey, and NATO, 1945-1952". The Journal of American History. Oxford University Press. 71 (4): 820–821.

³⁶ Киреев Н.Г. История Турции XX век / Н.Г. Киреев. - Москва: ИВ РАН: Крафт+, 2007. - 608 с.

По-друге, в Туреччині ще з початку 1920-х років дуже сильно боялися ідеологічного впливу Радянського Союзу на турецьке суспільство. В країні були вельми популярні соціалістичні ідеї, яким співчували багато представників турецької інтелігенції.

Саме через ці фактори та зв'язок з СРСР Туреччину і не хотіли брати до альянсу. У 1949 році уряд Республіканської народної партії Туреччини подав першу заявку на вступ в НАТО. Однак дана заявка не була прийнята під негативним впливом деяких скандинавських країн і країн Бенілюксу, які вважали, що якщо Туреччина приєднається до даного союзу, як повноправний член, тоді можливе зниження обсягу військово-технічної і фінансової допомоги з боку США³⁷.

Дана невдача Республіканської народної партії Туреччини стала приводом для різкої критики з боку опозиційних партій і ЗМІ країни, ґрунтуючись на тому, що відмова в праві стати членом НАТО сильно послаблює захист країни проти СРСР і робить Туреччину вразливою перед загрозою радянського вторгнення на територію Анатолії. На парламентських виборах, які пройшли 14 травня 1950, опозиційна Демократична партія Туреччини здобула перемогу і прийшла до влади. Незважаючи на те, що спостерігалися різкі зміни політичного клімату після проведення виборів, все таки членство Туреччини в НАТО залишалося пріоритетним зовнішньополітичним завданням Анкари.

Зіграла свою роль позиція президента США Гаррі Трумена, який наполягав на тому, аби Туреччина і Греція вступили в альянс, побоюючись, що в разі переходу цих країн до соціалістичного табору, Захід втратить весь

³⁷ Егоров В.К. Особенности современного этапа турецко-американских отношений (теоретический аспект) / В.К. Егоров // Сборник статей «Турция накануне и после парламентских и президентских выборов 2007 г.». – М. : ИБВ, 2008. – 260 с.

Близький Схід. Щоб довести свою потрібність Заходу, Туреччина пішла на дуже серйозний крок – вона стала другою після США країною, яка заявила про відправку своїх військ на допомогу Південній Кореї, яка воювала з комуністичної Північної Кореєю. На Корейський півострів були направлені 4,5 тисячі турецьких військовослужбовців, а потім і додаткові підрозділи. Участь турецької армії в Корейській війні стало одним з головних аргументів для включення Туреччини до складу НАТО³⁸.

Відповідно до вище сказаного, хочу більш детально зупинитись на ході перебігу подій в цьому конфлікті та безпосередній ролі Туреччини.

Усього 22 країни погодилися направити війська або медичні підрозділи. Шістнадцять країн відповіли на резолюцію ООН, надіславши війська, щоб зупинити вторгнення Північної Кореї до Південної Кореї. Одним з перших головних учасників була Турецька бригада. Перший турецький контингент прибув 19 жовтня 1950 року, і залишився до середини літа 1954 року³⁹.

25 червня 1950 року війська комуністичної КНДР за підтримки Китаю і СРСР перейшли кордон Республіки Корея. 27 червня 1950 року Організація Об'єднаних Націй (ООН) прийняла резолюцію № 83, в якій засуджувала вторгнення КНДР до Південної Кореї і закликала країни-члени ООН надати їй військову допомогу.

30 червня Великі Національні збори Туреччини (парламент країни) прийняло рішення послати військовий контингент в Корею. Туреччина стала

³⁸ Північноатлантичний договір Вашингтон 1949 р. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу : chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/history_pdf/20161122_E1-founding-treaty-original-treaty_NN-en.pdf

³⁹ Leffler Melvyn P. (1985). "Strategy, Diplomacy, and the Cold War: The United States, Turkey, and NATO, 1945-1952". The Journal of American History. Oxford University Press. 71 (4): 820–821.

другою після США країною, яка відгукнулася на заклик ООН надати військову допомогу Південній Кореї. 25 липня парламент затвердив склад і чисельність турецької піхотної бригади, що відправляється на корейський півострів. Військова бригада складалася з 676 офіцерів і 4414 солдатів. Командував нею бригадний генерал Тахсин Язичес – ветеран Першої світової війни, учасник Дарданелльської операції⁴⁰.

З 25 по 30 вересня з порту Іскендерун в Корею відправлялися кораблі з турецькими солдатами на борту. Протягом 21 дня вони добиралися до південнокорейського порту Пусан, звідки прикріплялися до 25-ї дивізії 8-ої Армії США. У 1950 року всі 5 тис. Турецьких солдатів і офіцерів під егідою ООН приступили до служби на Корейському півострові. Турецької бригаді було дано кодову назву «Північна Зірка»⁴¹.

Повернемося з фронту до політики. А. Мендерес мав гарний погляд на політику і майже дивився у майбутнє, він зрозумів, що участь Туреччини в цьому конфлікті, головним чином, можливість домогтися її включення в НАТО, що дозволило б досягти ключової мети державної зовнішньої політики: зміцнити національну безпеку в умовах біполярного світу. Колишні спроби реалізації цієї мети, до яких вдавався урядом Народно-республіканської партії, не увінчалися успіхом через небажання країн Заходу бачити в своїх рядах відмінну від них багато в чому Туреччину. Початок Корейської війни дало Демократичної партії можливість вирішити цю політичну проблему за допомогою направлення в зону конфлікту національного контингенту військ під прапором ООН. Відправка військових підрозділів викликала неоднозначну

⁴⁰ Поцхверия Б. М. Внешняя политика Турции после второй мировой войны [Текст] / Б. М. Поцхверия; АН СССР, Ин-т востоковедения. - Москва: Наука, 1976. - 306 с.

⁴¹ Киреев Н.Г. История Турции XX век / Н.Г. Киреев. - Москва: ИВ РАН: Крафт+, 2007. - 608 с.

реакцію в турецьких суспільно-політичних колах, але сприяла досягненню урядом А. Мендереса чималого зовнішньополітичного успіху, що виразилося в прийнятті Туреччини в НАТО, що призвело до зростання авторитету цієї держави в очах країн Заходу, включаючи США. Участь сил ООН в Корейській війні знаходить відгуки і в сучасному світі, а саме в проблемі міжнародної безпеки в рамках ядерної програми КНДР⁴².

Такі дії Туреччини, допомогли НАТО у Корейській війні, і це сприяло вступу Туреччини до НАТО.

Туреччина приєдналася до НАТО 18 лютого 1952 року.

⁴² Besma M. “IMF Surveillance and America’s Turkish Delight” / M. Besma // Perspectives. – 2006. – Vol. 14. - № 2. – P. 5-25.

РОЗДІЛ 2

ВІЙСЬКОВО-СТРАТЕГІЧНІ КОНЦЕПЦІЇ НАТО (ДО ПОЧАТКУ 1980 Р.) ТА ЕТАПИ ІНТЕГРАЦІЇ ТУРЕЧЧИНИ ДО СТРУКТУР АЛЬЯНСУ. КІПРСЬКА КРИЗА

Можна сказати, що з 1949 по 1980 роки стратегія НАТО переважно визначалася поняттям «оборона» і «стримання». З 1949 року до закінчення були розроблені чотири Стратегічні концепції, холодної війни що супроводжувались документами, в яких були сформульовані заходи спрямовані на виконання Стратегічної концепції збройними силами («Стратегічні вказівки», «Найефективніша модель військової потуги НАТО на найближчі кілька років». «Заходи по застосуванню Стратегічної концепції»). Біполярна конфронтація між Сходом і Заходом підпорядкувала собі міжнародні відносини в період з 1949 року по 1991 рік. Основний натиск робився не на діалозі і співробітництві, а на взаємній напруженості і конфронтації. Це призвело до гонки озброєнь, яка часто ставала небезпечною і дорогою.

Як згадувалось вище, в той період були розроблені чотири Стратегічні концепції. Крім того, протягом цих десятиліть були опубліковані два ключових документа: доповідь «Комітету трьох мудреців» (грудень 1956 року) і доповідь Армеля (грудень 1967 року). В обох документах Стратегічні концепції розглядалися в більш широкому контексті особливо підкреслювалися напрямки, по впливали на умови, в яких інтерпретувалися Стратегічні концепції.

Перша Стратегічна концепція НАТО.

НАТО почала готувати стратегічні документи вже в жовтні 1949 року. Перший документ щодо стратегії НАТО від 6 січня 1950 року, схвалений САС (Північноатлантична рада), отримав назву «Стратегічна концепція оборони Північноатлантичного регіону» (документ № 6/1 Оборонного комітету) і став першою Стратегічною концепцією НАТО⁴³.

У документі Оборонного комітету (ОК) №6/1 була сформульована загальна стратегічна концепція Альянсу. У документі стверджувалось, що першочерговою функцією НАТО є стримування агресії і що сили НАТО будуть задіяні тільки в тому випадку, якщо першочергова функція не буде виконана і буде скоєно напад. Ключовими елементами цього проекту стали також взаємодоповнюваність держав — членів і стандартизація. Малось на увазі, що участь кожної держави в обороні буде пропорційно його економічним, промисловим, географічним і військовим можливостям і що за допомогою співпраці НАТО забезпечить оптимальне використання ресурсів. Підкреслювалося чисельну перевагу СРСР в плані військових ресурсів, а також опору на ядерний потенціал США. У документі ОК № 6/1 заявлялося, що Альянс також має «забезпечити оперативне проведення стратегічного бомбардування усіма можливими засобами, із застосуванням всіх видів зброї без винятку»⁴⁴.

Хоча документ ОК № 6/1 був досить докладним, потрібні були додаткові вказівки для п'яти регіональних груп планування, що існували в той час

⁴³ Beyaz Kitap. Genel Plan ve Prensipler Dairesi Başkanlığı. - URL:

<http://www.msb.gov.tr/Birimler/GnPPD/GnPPDBeyazKitap.htm#WHITE%20PAPER>

⁴⁴ Final Communique of the session of the North Atlantic Council 7-8

December 1978//NATO.URL:http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_text_27006.htm?selecteLocale=en.

Внаслідок цього 6 січня 1950 року регіональним групам планування був направлений документ «Стратегічні керівні вказівки» (13/16). Документ був озаглавлений «Стратегічні вказівки регіонального планування Північноатлантичного союзу» № 13/16 і був офіційно затверджений Військовим комітетом (ВК) 28 березня 1950 року за вихідним номером ВК № 14⁴⁵.

ВК № 14 дозволив регіональним групам планування розробити детальні плани оборони для дій в умовах надзвичайних обставин на період до липня 1954 року (на той час Північноатлантичний союз мав намір створити значні сили оборони). Ключовими завданнями було «переконати СРСР у тому, що ведення війни не вигідно, а в разі розв'язування військових дій - забезпечити успішне ведення оборони» території держав-членів НАТО.

Паралельно з цим документ № 13/16 також використовувався регіональними групами планування як основа для розробки подальших, більш комплексних оборонних планів. Дані плани були об'єднані в документ ОК № 13, назву «Середньостроковий план Організації Північноатлантичного що має договору», який був прийнятий Оборонним комітетом 1 квітня 1950 року, вже через рік після підписання Вашингтонського договору.

Стратегія НАТО містилася фактично в трьох основних документах:

- документ ОК № 6/1, в якому викладалася загальна стратегічна концепція;

⁴⁵ Место Турции в создании Евроатлантического сообщества безопасности: доклад рабочей группы Евроатлантической инициативы в области безопасности (EASI), по Турции 2012 г. (Электронный ресурс).- Режим доступа:

<http://carnegie.ru/publications/?fa=476336>.

- документ ВК № 14, в якому були представлені більш конкретні стратегічні вказівки з оборонного планування;
- документ ОК № 13, в якому були відображені обидва аспекти, а також значний обсяг докладної інформації з регіонального планування.

Війна в Кореї і друга Стратегічна концепція НАТО.

Вторгнення дивізій Північної Кореї на територію Південної Кореї 25 червня 1950 року безпосередньо позначалося на НАТО і на стратегічному мисленні цієї організації. Дана ситуація змусила зрозуміти, що НАТО необхідно було негайно вирішити два основні питання: ефективність військових структур чисельність військ НАТО.

26 вересня 1950 року Північноатлантична рада (САС) затвердила створення об'єднаних збройних сил під централізованим командуванням; 19 грудня 1950 року САС запропонував призначити генерала Дуайта Ейзенхауера на посаду першого верховного головнокомандувача об'єднаними збройними силами НАТО в Європі (ВГК ОЗС НАТО в Європі); вже в січні 1951 року в готелю «Асторія» в Парижі члени НАТО керували процесом створення штабу верховного головнокомандувача об'єднаних збройних сил в НАТО в Європі, і 2 квітня 1951 року новий штаб ВГК ОЗС НАТО в Європі приступив до роботи. Проводилися в життя й інші структурні зміни, включаючи скасування трьох європейських регіональних груп планування, 1952 році замість північноатлантичної в регіональній групі планування було створене верховне

командування ОЗС НАТО в Атлантиці; при цьому збереглася лише американсько-канадська група планування⁴⁶.

Масовий удар у відповідь третя Стратегічна концепція НАТО.

Після тривалої дискусії документ ВК № 14/2, що має назву «Загальна стратегічна концепція оборони територій країн членів НАТО» був підготовлений в остаточній редакції 23 травня 1957 року одночасно з документом ВК № 48/2 «Заходи щодо застосування Стратегічної концепції».

Документ ВК № 14/2 став першою Стратегічною концепцією Північноатлантичного союзу, яка висунула «масовий удар у відповідь» як одного з ключових елементів нової стратегії НАТО.

Ряд країн - членів НАТО виступали за масований удар у відповідь, вважаючи його перевагою зниження потреби в чисельності сил, а отже, і оборонних витрат, однак не всі країни-учасниці виявили бажання заходити так далеко. Була передбачена певна ступінь гнучкості за рахунок того, що для реагування на менш масштабні форми агресії передбачалося застосування звичайних озброєнь і «необов'язково ядерної зброї». Ця концепція була також відображена в супровідних стратегічних вказівках. Але, не зважаючи на подібну гнучкість, зазначалося, що НАТО не сприймає концепцію обмеженої війни з СРСР: «Якби СРСР виявився замішаним у ворожих діях локального масштабу і прагнув би розширити масштаб інциденту або затягнути його, ситуація могла б вимагати застосування всіх видів озброєнь і сил, що є в

⁴⁶ Final Communique of the session of the North Atlantic Council 9-10 December 1976//NATO.
URL: http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_text_26949.htm.

розпорядженні НАТО, оскільки концепція обмеженої війни з СРСР не розглядається ні в якому разі»⁴⁷.

Крім того, що в документах ВК № 14/2 і 48/2 містилася доктрина «масованого удару у відповідь», в них також були викладені інші побоювання, в тому числі у зв'язку з наслідками для НАТО політичної та економічної діяльності СРСР поза зоною Північноатлантичного союзу. Це було особливо актуально в контексті Суецької кризи і придушення Радянським Союзом повстання в Угорщині в 1956 році. Важливість подій, що відбувалися за межами територій держав членів НАТО, знайшла своє відображення в політичній директиві СМ (56) 138, яку САС направив органам військового управління НАТО 13 грудня 1956 року: «Не дивлячись на те, що оборонне планування НАТО обмежується районом застосування Вашингтонського договору, необхідно враховувати небезпеку, яка може виникнути для НАТО в зв'язку з подіями, що відбуваються за межами цієї території»⁴⁸.

Одночасно зі зміцненням військових і стратегічних позицій НАТО було прийнято рішення про посилення політичного впливу Північноатлантичного союзу. У грудні 1956 року за кілька місяців до прийняття документа ВК № 14/2 НАТО опублікувало доповідь «Комітету трьох мудреців» (доповідь про невійськову співпрацю в НАТО)⁴⁹.

Ця доповідь написана трьома міністрами закордонних справ країн-членів НАТО: Лестером Пірсоном (Канада), Гаetano Маріно (Італія) і

⁴⁷ Поцхверия Б. М. Внешняя политика Турции после второй мировой войны [Текст] / Б. М. Поцхверия; АН СССР, Ин-т востоковедения. - Москва: Наука, 1976. - 306 с.

⁴⁸ Киреев Н.Г. История Турции XX век / Н.Г. Киреев. - Москва: ИВ РАН: Крафт+, 2007.

⁴⁹ Terzi Ö. Evolving European Security Capabilities and EU – Turkish Relations // Perceptions – Journal of International Affairs, 2004. Vol. IX, n. 1.

Халварда Ленге (Норвегія), дала новий стимул для проведення політичних консультацій між країнами - учасницями з усіх аспектів відносин між Сходом і Заходом. Доповідь було прийнято в розпал Суецької кризи, коли внутрішні консультації з питань безпеки, які стосувалися Північноатлантичного союзу, виявилися на особливо низькому рівні, що підірвало солідарність з середини Альянсу. Вперше після підписання Вашингтонського договору НАТО офіційно визнала необхідність посилення своєї політичної ролі. У доповіді наводилося кілька рекомендацій, в тому числі і мирне вирішення розбіжностей між членами НАТО, економічне і науково-технічне співробітництво, співпрацю в галузі культури і в інформаційній сфері.

Аналогічно доповіді Армеля, опублікованій в 1967 році, доповідь «Комітету трьох мудреців» сприяла розширенню стратегічних принципів, якими Північноатлантичний союз керувався в своїх діях. Обидві доповіді можна сприймати як перші кроки НАТО на шляху до зміцнення співробітництва з питань безпеки⁵⁰.

Як тільки було прийнято третю Стратегічну концепцію НАТО, на міжнародній арені відбувся ряд подій, які поставили під сумнів стратегію «масованого удару у відповідь» Північноатлантичного союзу.

Дана стратегія багато в чому покладалася на ядерний потенціал Сполучених Штатів і їх намір захистити європейську територію у разі нападу із застосуванням ядерної зброї з боку СРСР. По-перше, європейці стали сумніватися, що президент США пожертвує американським містом заради європейського; по-друге СРСР розвинув свій потенціал міжконтинентальних

⁵⁰ N. Eren. Turkey, NATO and Europa: A deteriorating relationship?The Atlantic Institute for International Affairs. p., 28.

балістичних ракет і свій ядерний потенціал в цілому. У міру нарощування ядерного потенціалу СРСР НАТО втрачала свою конкурентну перевагу в області ядерного стримування. Стало використовуватися поняття «взаємне гарантоване знищення»⁵¹.

У той же час розросталася берлінська криза, яка призвела до спорудження Берлінської стіни, а в жовтні 1962 році холодна війна досягла своєї кульмінації під час Карибської кризи.

Сполучені штати почали виступати за зміцнення неядерної складової НАТО і створення стратегії «гнучкого реагування». Держави — члени НАТО провели первинне обговорення питання про зміну стратегії, але консенсусу досягти не вдалося.

Четверта Стратегічна концепція НАТО та доктрина гнучкого реагування.

Четверта Стратегічна концепція НАТО - «Загальна Стратегічна концепція членів Організації Північноатлантичного договору»

У документі були представлені три види військових дій у відповідь на агресію проти НАТО⁵²:

1. Безпосередня оборона з метою ураження на тому рівні, який обраний противником під час нападу.

⁵¹ Güsten, Susanne (28 May 2022). "So erpresst die Türkei den Westen im Nato-Streit". Der Tagesspiegel Online (in German). - URL: <https://www.tagesspiegel.de/politik/so-erpresst-die-turkei-den-westen-im-nato-streit-6852820.html>

⁵² Final Communique of the session of the North Atlantic Council 12-13 December 1974//NATO. – URL: http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_text_26898.htm?selectedLocale=en (accessed: 01.10.2016).

2. Навмисна ескалація, що передбачає додатково ряд можливих кроків, спрямованих на поразку агресора поступовим нарощуванням загрози на застосування ядерної зброї в міру ескалації кризи.

3. Загальний масований ядерний удар у відповідь, ще сприймається як крайній засіб.

Супутній документ, озаглавлений «Заходи щодо застосування Стратегічної концепції для оборони територій країн - членів НАТО» (документ ВК № 48/3), був схвалений Комітетом оборонного планування 4 грудня 1969 року і підготовлений в остаточній редакції 8 грудня 1969 року.

Обидва документа ВК № 14/3 та ВК № 48/3 були настільки універсальними за змістом і тлумаченням, що діяли до кінця холодної війни⁵³.

У той момент, коли НАТО визначала свої стратегічні завдання на наступні 20 років, було також прийнято рішення підготувати доповідь, яка намітила б двосторонній підхід до безпеки деяких осіб сумнівів в актуальності НАТО, була підготовлена доповідь Армеля. політичний і військовий. На тлі виниклих у також відома як «Доповідь про майбутні завдання Північноатлантичного союзу».

У доповіді були визначені два конкретні завдання: політичне і військове; політичне стосувалося розробки пропозицій щодо збалансованого скорочення чисельності сил Сходу і Заходу; військове було пов'язане з обороною відкритих територій, особливо Середземномор'я. У доповіді Армеля,

⁵³ Место Турции в создании Евроатлантического сообщества безопасности: доклад рабочей группы Евроатлантической инициативы в области безопасности (EASI), по Турции 2012 г. (Электронный ресурс).- Режим доступа: <http://carnegie.ru/publications/?fa=476336> .

складеній в період відносної розрядки, були представлені поняття «стримування» і «діалог». У цьому сенсі, як вже зазначалося щодо доповіді «Комітету трьох мудреців», документ підготував ґрунт для перших кроків НАТО до вироблення підходу, спрямованого на зміцнення співпраці з питань безпеки.

Однак не зважаючи на спроби співпраці, Радянський Союз вводить війська в Афганістан, розгортає балістичні ракети СС-20, на що НАТО відреагувала прийняттям у грудні 1979 року «подвійного рішення», НАТО запропонувала країнам Варшавського договору прийняти угоду про взаємне обмеження.

Тепер давайте зупинимося на військово-політичному співробітництві Альянсу та Турецької республіки та етапи інтеграції Туреччини до структур НАТО.

Посилаючись на статтю 3 про НАТО, яка говорить про нарощування взаємодопомоги в боротьбі з військовою агресією, Туреччина уклала з США 54 двосторонні угоди, із них 3 до 1950 року, 31- в 1950 - 1960 роках і 20 – в 1960-1965 роках⁵⁴.

12 січня 1954 року державний секретар США Джон Даллес висунув доктрину «масової помсти», що передбачала можливість застосування ядерної зброї у відповідь на агресію чи загрозу агресії щодо держав НАТО, Туреччина беззаперечно її підтримала.

⁵⁴ Киреев Н.Г. История Турции XX век / Н.Г. Киреев. - Москва: ИВ РАН: Крафт+, 2007. - 608 с.

Підписана в Вашингтоні після вступу Туреччини в НАТО Угода між державами – членами Північно-атлантичного договору про статус військових сил була ратифікована 10 березня 1954 року відповідно з законом № 6375.

В 1955 році Туреччина стає одним з організаторів підписання Багдадського пакту. Після закінчення Другої світової війни США та Великобританія виношували плани відтворення Близькосхідної Антанти, яка формально існувала в 1938 – 1948 роках на основі Саадабадського пакту 1937 року, який об'єднував Афганістан, Ірак, Іран та Туреччину. Той союз був вельми німецьким із-за того, що об'єднував країни різних титульних націй: турок, персів, арабів, пуштунів⁵⁵.

Тому США сподівалось створити новий близькосхідний союз, так званий «Східний блок», на основі однієї нації з Іраку і інших незалежних арабських держав, однак Перша арабо-ізраїльська війна привела до американо-арабських протиріч. Мова тепер стала йти про повернення до першопочаткового проекту: Туреччина – Ірак – Іран, Афганістан, хоча пізніше з ряду причин Афганістан прийшлося замінити на нещодавно отримавший суверенітет Пакистан. Ще до підписання Багдадського пакту, Туреччина і Пакистан в лютому 1954 року уклали угоду про взаємовигідне співробітництво.

Багдадський пакт замислювався як військовий блок для регіону Південно-Західної Азії і Індійського океану, його аналогом був СЕАТО (1956

⁵⁵ Поцхверія Б. М. Внешняя политика Турции после второй мировой войны [Текст] / Б. М. Поцхверія; АН СССР, Ин-т востоковедения. - Москва: Наука, 1976. - 306 с.

– 1977 роки) – військовий блок для регіону Південно-Східної Азії і Тихого океану.⁵⁶

Одним із ініціаторів створення цього пакту був прем'єр-міністр Іраку. Безпека Іраку залежала від Туреччини та Ірану на випадок радянської загрози. Отже Ірак відходить від нейтралістської політики. 13 січня 1955 року прем'єр-міністр Туреччини Мендерес та міністр закордонних справ Кепрюлю приїхали до Багдада з заявою про свій намір укласти угоду для забезпечення стабільності та безпеки Близького Сходу. Угода (пакт) була підписана в Багдаді 24 лютого 1955 року. Укладений на п'ять років з можливим подовженням, відкритий для участі інших країн Багдадський пакт був союзом двох країн у справі спільної безпеки та оборони.

Була створена постійна рада пакту, штаб-квартира, якого знаходилась до 1958 року в Багдаді.

Приєднання Великобританії до пакту відбулося 5 квітня 1955 року. Відтак, через турецьке та англійське посередництво Багдадський пакт міцно пов'язувався з Північно-Атлантичним союзом.

Пакистан приєднався 23 вересня, Іран – 3 листопада 1955 року. Пакт передбачав приєднання інших арабських держав.

Цілком зрозуміло, що СРСР повсякчас заявляв протести проти Багдадського пакту, відверто спрямованого проти нього. США навпаки підтримували його дуже енергійно, і вбачали в ньому один із ключових пунктів оборонної системи. США формально не були членом Багдадського пакту, але вони посилали спостерігачів на засідання ради пакту, або його

⁵⁶ Вертяев К.В. Курдский вопрос в Турции в свете текущей ситуации на Ближнем и Среднем Востоке / К.В. Вертяев // Ближний Восток и современность; вып. 40. – М. : ИБВ, 2009. – 304 с.

економічного комітету. З 1956 – 1957 років США входили в її основні комітети, зокрема, з початку червня 1957 року вступили до військового комітету⁵⁷.

Проблеми із складом Багдадського пакту виникли майже з самого початку його існування. Великобританія спільно з Ізраїлем та Францією в 1956 – 1957 роках атакували Єгипет в відповідь на націоналізацію ним Суецького каналу. Одним з наслідків цього конфлікту став підйом націоналізму в арабських країнах, що привело до антимонархічної революції в Іраку в 1958 році. 24 березня 1959 року нове керівництво оприлюднило рішення вийти з Багдадського пакту. В серпні 1959 року Багдадський пакт було перейменовано в «Організацію Центрального Договору» CENTO. Вищий орган – рада міністрів країн учасниць з 1958 року переїхав до Анкари. Учасники CENTO регулярно проводили військово-морські, військово-повітряні та сухопутні маневри⁵⁸.

В 1962 році відбулась революція в Північному Ємені, хоча він і не входив в CENTO, але був розташований в зоні дії договору⁵⁹.

Як не дивно, але останній удар по CENTO зробила сама Туреччина, яка в 1974 році здійснила вторгнення на Кіпр, де ще залишались британські військові бази, та окупувала північ острова. Турецька агресія, хоч і мала під собою певні підстави, але була негативно сприйнята рядом учасників CENTO, які мали гарні відносини з Грецією.

Після цього блок продовжував існувати ще п'ять років, але лише формально. Ісламська революція в Ірані привела до виходу з CENTO Ірану, а

⁵⁷ Свистунова И.А. Об отношениях Турции и США [Электронный ресурс] / И.А. Свистунова. - Режим доступа: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2009/20-12-09.htm>.

⁵⁸ Свистунова И.А. Турция и США обсуждают перспективы сотрудничества [Электронный ресурс] / И.А. Свистунова. – Режим доступа: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2009/20-0409a.htm>.

⁵⁹ Перинчек М. Роль Турции в американском проекте Великого Ближнего Востока / М. Перинчек // Сборник статей «Турция накануне и после парламентских и президентских выборов 2007 г.». – М. : ИБВ, 2008. - 260 с.

потім і Пакистану, при цьому, обидві країни вийшли з договору в березні 1979 року. В результаті, в складі блоку залишились тільки країни-члени НАТО. Після цих подій уряд Туреччини, в цьому ж році, виступив з пропозицією про припинення діяльності СЕНТО, так як вона фактично втратила свої функції. В серпні 1979 року діяльність блоку була офіційно припинена.

Починаючи з 1954 року між Туреччиною та США було укладено кілька угод про використання військових баз та об'єктів. Як заявив в січні 1986 року Міністр оборони США К. Уайнбергер: «Туреччина, яка має сухопутні і морські кордону з СРСР та Болгарією, займає ключові позиції на шляху Радянського Союзу в Середземномор'я і являється форпостом південного флангу НАТО».

Військово-політичне керівництво США не приховує, що саме ця обставина в багато чому являється причиною його, настільки пильної уваги до партнера по блоку. В печаті і меджлісі говорилося, що площа відчужуваних земель в Туреччині, які використовуються в інтересах озброєних сил США та НАТО, складає близько 35 мільйонів квадратних метрів. По даним довідника американських ВПС, А.Ф.М. № 87 від 23 листопада 1963 року в Туреччині розміщена 101 американська база і спорудження. В відповідності до підписаних угод США обіцяють поставити турецьким збройним силам сучасну бойову техніку і різноманітні засоби матеріально-технічного забезпечення, а також надати допомогу в підготовці та навчанні її особового складу. Крім того, американський уряд запевнив Туреччину, що збоку Сполучених Штатів та її союзників їй буде надано найбільший пріоритет в реалізації програми військових закупівель. В замість цього Пентагон отримає

право на подальше використання військових баз і об'єктів на турецькій території при умові здійснення сумісного контролю за їх діяльністю⁶⁰.

В 1961 році президент США Кеннеді прийняв рішення розмістити в Туреччині ядерні ракети середньої дальності «Юпітер». Туреччина стає однією з п'яти країн – членів НАТО (Бельгія, Німеччина (ФРН), Італія, Нідерланди на території якої знаходяться ядерні боєприпаси НАТО. 70 тактичних ядерних бомб США В61-12, зосереджені на військовій базі ВПС Туреччини Інджирлік, неподалік Сирійського кордону. Від 10 до 12 бомб призначені для використання турецькими військово-повітряними силами. Для цього була створена 142-га ескадрилья винищувачів – бомбардувальників з літаками F16A/B. Інші близько 50 бомб входять в розпорядження США. Потрібно наголосити, що США та НАТО не надали право використовувати ядерну зброю таким країнам, як Англія та Франція, що ставить Туреччину та її відносини зі своїми союзниками на особливе місце⁶¹.

В кінці 70-х на початку 80-х років турецькі уряди розвивали військово-політичне співробітництво з США та участь Туреччини в НАТО, хоча і продовжували паралельний, менш виражений курс на проведення незалежної політики по ряду міжнародних проблем, який не відповідав в тій чи іншій мірі позиції США. Туреччина при визначенні своєї позиції по ряду питань оглядалась на своїх європейських союзників і особливо на ФРН, прагнула покращити і в крайньому випадку не допустити погіршення відносин з іншими країнами, особливо арабськими.

⁶⁰ Ли Ю.А. Состояние политической системы Турции с точки зрения перспектив евроатлантической интеграции / Ю.А. Ли // Сборник статей «Турция накануне и после парламентских и президентских выборов 2007 г.». – М. : ИБВ, 2008. – 260 с.

⁶¹ Егоров В.К. Особенности современного этапа турецко-американских отношений (теоретический аспект) / В.К. Егоров // Сборник статей «Турция накануне и после парламентских и президентских выборов 2007 г.». – М. : ИБВ, 2008. – 260 с.

З метою укріплення союзу з США уряд Б. Еджевіта прийняв енергійні заходи для ліквідації розбіжностей між двома країнами, які виникли в 1974 – 1975 роках, і викликали низку акцій з обох боків, в тому числі наступні: введення Конгресом США ембарго на поставки озброєння Туреччині з 5 лютого 1975 року в якості санкції за окупацію турецькими збройними силами близько 38% території Кіпру; тимчасовим припиненням з 25 липня 1975 року урядом Деміреля, в відповідь на ембарго США, діяльності низки баз спільної оборони (американських баз) в Туреччині; відмовою Конгресу США ратифікувати американсько-турецькі угоди від 26 березня 1976 року «про співробітництво в області оборони», яке передбачало реактивацію згаданих баз, встановлювало їх статус, визначало надання Туреччині військової допомоги, великої економічної допомоги та кредитів протягом чотирьох років.

Б. Еджевіт добивався задовільних для Туреччини і для США рішень по всім трьом пунктам.

Події в Ірані і Афганістані в кінці 70-х років сприяли прискоренню взаємної зговірливості двох союзників по НАТО. Важливим фактором в цьому була роль Туреччини, її стратегічне значення, яке зросло в нових міжнародних умовах, посилення атлантизму в політиці турецьких правлячих кіл. Уряд Б. Еджевіта домовився з адміністрацією США про реактивацію баз, про повну відміну ембарго (частково воно було відмінено при уряді С. Деміреля в жовтні 1975 року). В порівнянні з позицією попередніх урядів С. Деміреля (квітень 1975 – грудень 1977 років) уряд Б. Еджевіта в відносинах з США займав більш м'яку позицію. Міністр закордонних справ в уряді П.С. Чаглаянгіль заявляв, наприклад, що бази будуть відкриті тільки після того, як США ратифікують угоду 1976 року. Б. Еджевіт пішов іншим шляхом. Він був згоден на реактивацію баз, не вимагаючи ратифікації, і навіть в тому випадку, якби

Конгрес США не відмінив ембарго. Одночасно з рішенням Конгресу про відміну ембарго (1 жовтня 1978 рік) турецький уряд також прийняв рішення про поновлення діяльності баз спільної оборони (американських баз) з початку жовтня 1978 року. Йдучи на зустріч загальним американо-турецьким військово-політичним і стратегічним інтересам, турецький уряд не вимагаючи ратифікації угоди 1976 року, пішов на встановлення тимчасового статусу баз до підписання нової військової угоди. Він був встановлений на один рік до жовтня 1979 року; далі продовжувався (до 29 березня 1980 року)⁶².

Що стосується майбутньої угоди, то державні діячі двох країн заявляли, що зміни в порівнянні з проектом угоди 1976 року будуть укладатись основним чином в значному збільшенні розмірів американської військової допомоги на вимогу турецької сторони. Уряд Б. Еджевіта наполегливо підкреслював, що нова угода повинна «відповідати нинішнім умовам і проблемам економіки». Туреччина вимагала визнання в угоді тези про нерозривність проблем економіки і оборони. Особливу увагу приділяла вона допомозі США в виробництві озброєння.

В Туреччині розуміли «військові інтереси США», але пов'язували їх із зобов'язаннями Дж. Картера допомогти їй в подоланні економічної кризи. Американська адміністрація надавала значення політиці Туреччини, її стратегічному положенню і вважала за необхідне надавати їй велику допомогу. І при цьому заявляла, що без такої допомоги в Туреччині може розвинутиись «політичний хаос» на зразок іранського, що могло б поставити під загрозу американську присутність там⁶³.

⁶² Денисенко М. Зовнішня політика Туреччини в контексті інтересів Північноатлантичного Альянсу. - Л: 2022. - с. 457.

⁶³ Перинчек М. Роль Турції в американском проекте Великого Ближнего Востока / М. Перинчек // Сборник статей «Турция накануне и после парламентских и президентских выборов 2007 г.». – М. : ИБВ, 2008. - 260 с.

Характерно, що проект нової угоди, переговори відносно якої розпочалися 17 січня 1979 року в Анкарі, був підготовлений турецькою стороною. Ця угода забезпечувала використання Сполученими Штатами баз в Туреччині. В цьому закладається головна її відмінність від угоди 1976 року. Хоча угода 1976 року і передбачала посилення контролю Туреччини за діяльністю баз, збільшення там турецького військового і цивільного персоналу, нове визначення цих баз і персоналу США. США наполягали на наданні американським базам: об'єктам «широкої автономії» на збільшення вдвічі (до 36) числа американських літаків – носіїв ядерної зброї на базі ВПС Інджирлік. Разом з тим адміністрація США вважала, що необхідно збільшити асигнування на військову допомогу Туреччині вже в 1979 році з 275 мільйонів до 300 мільйонів доларів.⁶⁴

Події 1978 року в Ірані змусили союзників Туреччини по НАТО на сесії Північноатлантичного блока в грудні 1978 року звернути особливу увагу на неї, вжити заходи щодо зміцнення її військової могутності. Терміновими заходами було визнано надання фінансової допомоги уряду Б. Еджевіта для подолання економічної кризи в країні та розширення військової допомоги.

Генеральний секретар НАТО Й. Лунс, виступаючи з доповіддю на сесії Комітету планування оборони НАТО, підкреслив, що Туреччина потребує в терміновій економічній допомозі в 1 мільярд доларів. Він вказував на економічні складності, які переживає країна, на загрозу економічного і соціального характеру.⁶⁵

⁶⁴ Место Турции в создании Еврoатлантического сообщества безопасности: доклад рабочей группы Еврoатлантической инициативы в области безопасности (EASI), по Турции 2012 г. (Электронный ресурс).- Режим доступа: <http://carnegie.ru/publications/?fa=476336> .

⁶⁵ Киреев Н.Г. История Турции XX век / Н.Г. Киреев. - Москва: ИВ РАН: Крафт+, 2007. - 608 с.

На зустрічі президента США Дж. Картера, президента Франції В. Жіскар д'Естена, прем'єр-міністр Великобританії Дж. Калагена і канцлера ФРН Т. Шмідта, яка відбулася в Гваделупі 5-6 січня 1979 року, було вирішено надати Туреччині термінову цільову багатосторонню допомогу.

В пресі відзначалось, що надання допомоги було засобом з попередження в Туреччині можливості виникнення будь-якої ситуації, подібної Іранській. Союзники мали на увазі укріплення Туреччини з огляду на зміну ситуації в регіоні через втрату Ірану, який співпрацював із США у військовій галузі.

В зв'язку з обговоренням в НАТО питання допомоги Туреччині, Б. Еджевіт підкреслював її відданість інтересам Заходу, заявляючи про вірність зобов'язанням, які «накладає на неї її геополітичного розташування».

Уряди США та Туреччини на перший план висували військово-стратегічне значення Туреччини для НАТО, негативний вплив ембарго на військовий потенціал блока в Східному Середземномор'ї і на систему збору розвідувальної інформації про Радянський Союз.

Велике значення для США і НАТО мають бази ВПС в Туреччині. До тимчасового припинення діяльності баз спільної оборони в Туреччині діють наступні бази: В Інджерліку — в районі Адани — «сама важлива, найбільш висунута вперед», американська база (формально база стратегічних ВПС НАТО) в районі Східного Середземномор'я (в комплексі із складами матеріального забезпечення в Іскандерумі і Юмурталік, з складами пального, з нафтопроводами, з об'єктами зв'язку); в Чиглі — біля Ізміра — база підтримки ВПС США і командування сухопутних військ в південно-східній частині театру військових дій НАТО і її 6-го об'єднаного тактичного авіаційного командування. Формально база в Чиглі була передана в 1970 році

турецьким збройним силам. Американські літаки користувалися і багатьма іншими аеродромами, в тому числі в Пірінчліку, Анкарі, Ескішехірі. Кораблі ВМС США використовували турецькі порти для перебування і ремонту.⁶⁶

На базі в Інджерліку базуються винищувачі-бомбардувальники США, призначені для ядерного удару по території СРСР (до підписання угоди про співробітництво в галузі оборони і економіки між США та Туреччиною 29 березня 1980 року на базі було 18 таких літаків). Складні радіоелектронні установки в Туреччині забезпечують різноманітні потреби США і НАТО, і головним чином збір інформації про випробування радянських ракет, про запуск супутників, про ядерні випробування в СРСР, пересування радянських військ, військово-морських та військово-повітряних сил в районі Чорного моря і Пролівів. Ця інформація забезпечується (всі бази знову функціують з жовтня 1978 року) спеціальними радіолокаційної станціями. Станція в Синопі (на березі Чорного моря) і в Пірінчліку (в комплексі зі станцією в Діярбакирі, в південно-східній частині Туреччину) відносяться до найбільш складних наземних спостерігальних систем в світі.

В турецькій і західній літературі є детальна інформація про те, що ці станції збирають розвідувальну інформацію про діяльність радянських військово-морських і військово-повітряних сил в районі Чорного моря, про запуск ракет в деяких районах Радянського Союзу. Радіолокаційна станція в Карамюрселі, поблизу Ізміта, веде спостереження за пересуванням Радянського флоту в Чорному морі і Протоках. Станція в Карагабуруні —

⁶⁶ Поцхверия Б. М. Внешняя политика Турции после второй мировой войны [Текст] / Б. М. Поцхверия; АН СССР, Ин-т востоковедения. - Москва: Наука, 1976. - 306 с.

навігаційна, визначає місцезнаходження літаків в Середземному морі на далеких відстанях⁶⁷.

Деякі радіолокаційні станції наприклад, в районі Самсуна і Трабзона були передані США турецьким військовим силам в 1970 році. Звичайно, що вони продовжували використовуватись США, в спільних натівських цілях.

Іншій станції — 14 радіолокаційних станцій наземної автоматичної системи управління засобами ППО НАТО («Нейдж»), спрямовані у бік СРСР, а також американських мереж радіосистем зв'язку, яка забезпечувала зв'язок всіх об'єктів в Туреччині зі штабом НАТО в Європі і США, — працювали і під час закриття баз. Спеціальна сейсмічна станції США в Бальбаші, поблизу Анкари слідкує за ядерним випробуванням в СРСР. В Туреччині розташовані шахти-склади ядерної зброї США, склади з постачання амуніції для ВПС і ВМС США, діючих в Східному Середземномор'ї та інші допоміжні споруди.

Радіоелектронні об'єкти США та НАТО в Туреччині давали 30% розвідувальної інформації про запуски радянських ракет і супутників. Агентство «Франс прес» повідомляло, що спеціалісти Агентства національної безпеки США день і ніч прослуховують радянські радіопередачі і слідкують за радянськими літаками і судами, що радіоелектронні об'єкти в Туреччині дають американцям можливість прослуховувати навіть переговори між екіпажами військової техніки на радянській території.⁶⁸

Політика турецького уряду була направлена на відновлення в повному обсязі військового співробітництва з США, хоча і супроводжувалися заявами діячів уряду Б. Еджевіта, як і попереднього уряду проте, що в разі, якби було

⁶⁷ Duran, Burhanettin, "JDP and Foreign Policy as an Agent of Transformation," in Yavuz, H.M. (ed.), *The Emergence of a New Turkey: Democracy and the AK Party* (Salt Lake City: University of Utah Press, 2006).

⁶⁸ Денисенко М. Зовнішня політика Туреччини в контексті інтересів Північноатлантичного Альянсу. - Л: 2022. - с. 457.

збережено ембарго, Туреччина зменшила б свій вклад в НАТО. Однак вони мали за мету чинення тиску на США і НАТО.

Туреччина підтримувала заходи провідних країн НАТО зокрема США і ФРН. Висловлюючи під час дискусії в НАТО по деяким проблемам незадоволення тим чи іншим її аспектом, вона в кінці-кінців голосувала за запропоноване рішення. Наприклад, в супереч своїм заявам про те, що Туреччина із-за економічних складностей не буде брати участь в довгостроковій «програмі оборони» НАТО, яка передбачає щорічне збільшення на 3% реальних витрат країн-членів НАТО на модернізацію її озброєння і збройних сил, в тому числі на створення системи АВАКС, нейтральної зброї і тд. Б. Еджмітів підписав офіційне комюніке сесії Ради НАТО в Вашингтоні в кінці травня 1978 році, хоча із застереженнями і умовами відносно її власних можливостей здійснити цю програму, а також відносно надання Туреччині військової і економічної допомоги і частки її витрат в НАТО⁶⁹.

На грудневій 1978 році сесії Комітету планування оборони НАТО міністр національної оборони Туреччини Х. Ишик підписав «багатостороннє комюніке» про участь Туреччини в системі АВАКС (повітряна система раннього попередження і спостереження).

Туреччина підтримала на засіданнях Групи ядерного планування НАТО в листопаді 1979 року американський проект створення і розміщення на території європейських країн євростратегічних ракет («першинг-2» Крилаті ракети «Томагавк»).

⁶⁹ Киреев Н.Г. История Турции XX век / Н.Г. Киреев. - Москва: ИВ РАН: Крафт+, 2007. - 608 с.

В політиці НАТО на Близькому та Середньому Сході в кінці 1970 років позиція Туреччини значно зросла, як можливого плацдарму для перекидання американських військ. Але турецький уряд підкреслював. Що це можливо тільки в рамках виконання зобов'язань по НАТО, що Туреччина не допустить використання своєї території поза рамками Північноатлантичного блока.

Ці кроки були одними із свідчень підтримки Туреччиною вимог США по укріпленню НАТО, що цілком відповідало і позиції самої Туреччини.

Далі в роботі хочу детально зупинитись на Кіпрському конфлікті та його значенні для Туреччини в контексті взаємовідносин з НАТО.

Кіпрське питання, яке загострилось в другій половині ХХ століття, виникло не раптово і має своє давнє коріння.⁷⁰

Після другої світової війни серед грецького населення активується рух за об'єднання історичних грецьких територій, в тому числі Кіпру з Грецією. У січні 1950 року відбувся на острові референдум, на якому грецьке населення голосує за єнозис. Британія ж відмовилася визнавати результат референдуму. Побачивши в ідеях союзу з Грецією пряму загрозу своїм стратегічним інтересам на острові.⁷¹

Міжетнічна напруга Кіпрі в останні 5 років британського панування із 1955 по 1960 рр. поглибила розкол у відносинах між Грецією та Туреччиною. Таке регіональне протистояння загрожувало безпеці Східно - Середземноморському флангу НАТО та стабільності в регіоні. Турецький дослідник С. Соніел у спеціалізованій праці з греко-турецьких відносин назвав

⁷⁰ Доклад Генерального секретаря ООН Совета Безопасности об операциях сил ООН на Кипре за период от 16. IV по 18 VI. 1964 г. Документ/5764. Нью-Йорк. 1964, пункт 48.

⁷¹ Шлыков П.В. Эволюция концепции политического ислама в Турции / П.В. Шлыков // Сборник статей «Турция накануне и после парламентских и президентских выборов 2007 г.». – М. : ИБВ, 2008. – 260 с.

ідеологічні та цивілізаційні протиріччя між двома країнами головними причинами конфлікту⁷².

Антибританський рух посилювався в березні 1955 року з активізації Організації кіпрських борців за єнозис (ЕОКА) першочерговою ціллю терору стали місцеві поліцейські, як представники колоніальної влади. Серед тих хто постраждав від грецьких акцій протесту, були й поліцейські — турки за національністю. Багато хто з дослідників цього питання, зокрема російський О.Н. Бердихін, вважає, що такі дії ЕОКА трансформували міжетнічну напругу перетворивши її в активне збройне протиборство між громадами.⁷³

29 серпня 1955 у Лондоні міністр закордонних справ Великої Британії Г. Макмілланд, Греції — С. Стефанопулос та Туреччини — Ф. Зорлу відкрили конференцію але не дійшли до спільних висновків.

Прецедентом для початку погромів був вибух, що пролунав 4 вересня 1955 року біля турецького консульства. У ніч з 6 на 7 вересня 1955 року у Стамбулі та Ізмірі⁷⁴.

Туреччина висунула офіційну версію всього, що трапилось. За нею погроми відбулись через вплив патріотичних почуттів. Але британські представники висунули свою версію, за якою в подіях 5 вересня могли бути залучені «Турецька панкіпрська асоціація» та дійсний уряд Туреччини і з

⁷² Бердихин О.Н. кипрский конфликт : генезис и основные этапы развития (О.Н. Бердихин : автореф. Дис. Конд. Ист. Наук: спец .07.05.15 — Москва 2006. - 183 с.

⁷³ Василенко Г. М. НАТО "Безпека поширюється на євроатлантичний регіон. Роль НАТО і країн партнерів Альянсу". - К: 2022. - с. 893.

⁷⁴ Каменецький М. С. Кіпрська проблема//Українська дипломатична енциклопедія: У 2 — хт./Редкол.: Л.В. Губерський (голова) та ін.- К: Знання України, 2004 — т.1-706 с.

метою відволікти увагу громадян від внутрішніх економічних та політичних проблем.

Вересневі погроми в Туреччині призвели до масштабної політичної кризи в Східному Середземномор'ї та в НАТО. Відразу після погромів грецький уряд висунув вимоги Анкарі про відшкодування збитків за спалене грецьке консульство в Ізмірі та компенсації тим хто постраждав. Афіни проінформували штаб НАТО про відмову брати участь у військово-морських навчаннях Альянсу в регіоні, а всі грецькі кораблі були терміново відізовані з турецьких баз.

На Кіпрі турецька громада чинила активний опір грекам, побоюючись приєднання острова до Греції. У 1956 році турки діяли проти ЕОКА, . А в 1957 році вони сформували Турецьку Організацію Опору (ТМТ). 9 червня 1958 року греки-кіпріоти проголосили 3-денний страйк.

11 червня два британських трейд-юніона засудили політику Англії, проявом якої були провокації міжетнічної напруги на острові. 12 червня в Анкарі пройшли демонстрації під антибританськими та антигрецькими гаслами.

15 червня 1958 року у результаті безчинств Афіни відкликали весь грецький персонал зі штаб квартири — НАТО в Ізмірі.

У цей період кіпрське протистояння спостерігалось в ООН. Велика Британія та Туреччина з одного боку та Греція, за неофіційної підтримки Радянського Союзу, — з іншого. Суть питання полягала в тому, щоб допустити обговорення кіпрського питання в рамках Генеральної Асамблеї для реалізації населенням острова права на самовизначення, на чому наполягали представники з Афін. Англійська та турецька сторони блокували ці пропозиції

відступити. Вирішальні переговори відбулися в Цюріху і Лондоні в лютому 1959 року. Обговорення йшло з початку в двосторонньому форматі за участю Греції і Туреччини (Цюріх, 5-11 лютого). Потім до діалогу приєдналася Великобританія (Лондон 11-16 лютого) в представники обох кіпрських общин (п'ятистороння конференція в Лондоні, 17-19 лютого).

Не зважаючи на наявність попередньої принципової домовленості між Афінами і Анкарою, перемовини були важкими і напруженими. Основна боротьба розгорілася навколо вимоги Анкари про надання їй військової бази на Кіпрі і закріпленні федеративного характеру створюваної на Кіпрі держави. З врахуванням позиції Греції ці вимоги були в кінці кінців відхилені. Однак наполегливість Анкари позначилась на формулюванні підсумкових документів, які стосувались внутрішнього устрою та міжнародного статусу проєктованої держави — Республіки Кіпр.

11 лютого 1959 року в Цюріху прем'єр-міністри Греції К. Караманліс і Туреччини А. Мендерес парафували пакет угод по Кіпру. Він включав в себе положення про організацію державної влади, договір про гарантії, який передбачався підписом Кіпру з одного боку і Великобританією, Грецією та Туреччиною з іншого, а також договір про союз між Кіпром, Грецією та Туреччиною. Крім цього, між Афінами і Анкарою була досягнута «джентльменська угода» про надання підтримки Кіпру при його вступі в НАТО і ООН, а також в боротьбі з комуністичною загрозою.

11-13 лютого 1959 року в Афінах про підсумки домовленостей був детально проінформований Макаріос. Реакція греків-кіпріотів виявилася взагалі-то позитивною: вказав на бажаність (але, підкреслимо, не обов'язкову і сувору необхідність) внесення в них деяких правок, архієпископ заявив про

задоволення досягнутим компромісом. По його словам, «угода закладає основи негайного і остаточного врегулювання, яка відкриває новий період свободи і процвітання як для греків, так і для турок Кіпру». В той же час, Г. Гривас і греко-кіпрські націоналісти не були про інформовані про деталі домовленостей: послання Макаріоса Г. Гривасу (13 лютого 1959) носило загальний характер хоча було витримано в позитиві. Враховуючи думку Греції, а також розуміючи складність продовження боротьби без авторитету Макаріоса Г. Гривас зайняв вичікувальну позицію, відмовившись підтримати угоди публічно. В той же час група націоналістів на чолі з митрополитом Керинії Кіпріаносом їх відкинула. В Греції частина спільноти також засудили домовленості як зраду енозису.

При цьому викликає різні оцінки те, наскільки самостійно і обмірковано Архієпископ прийняв рішення про підтримку цюрихських домовленостей. З одного боку, Афіни, безперечно, чинили на нього ультимативний тиск з метою забезпечити сприятливу реакцію на цюрихський компроміс і прагнули врегулювати питання, серйозно ускладнюючи відносини з Великобританією та Туреччиною вони побоювались, що зрив домовленостей призведе до насильницького розподілу Кіпру. З іншого боку як здається сам Макаріос визнавав критичність ситуації і бачив в цюрихському варіанті прийнятний вихід з неї. В той же час не виключено, що Архієпископ свідомо залишав за собою можливість розглядати її в якості тимчасового засобу — проміжного етапу на шляху до основної мети, «енозису».

В результаті цих подій на Кіпрі були оголошені перші президентські вибори, які відбулись 13 грудня 1959 року в виборах брали участь два кандидати: Макаріос III — Архієпископ, предстоятель автокефальної Кіпрської православної церкви (в миру Михаїл Христодулу Мускос), якого

підтримала організація ЕОКА на чолі з Г. Гривасом, та Джон Клерідес — якого підтримала «Прогресивна партія трудового народу Кіпра» (АКЕЛ) в лави якої входили турки-кіпріоти в результаті виборів першим президентом Кіпру став Архієпископ Макаріос III, який отримав підтримку 67% виборів. Явка на вибори склала 91.2%. Макаріос III зайняв свою посаду 16 серпня 1960 року.

Після вступу на посаду політика Макаріоса на Кіпрі викликала стурбованість всіх інших учасників кіпрської ситуації. Афіни були настільки роздратовані самостійністю Архієпископа і стурбовані небезпекою протистояння з Туреччиною, що стали наполягати на оформленні «доктрини національного центра», де греки-кіпріоти зобов'язувались би не здійснювати без схвалення Афін ніяких серйозних кроків.

На початку 1963 року Макаріос III запропонував 13 поправок до конституції, суд прийняв рішення, що 13 поправок є анти конституційними. По при це 30 листопада 1963 року Архієпископ Макаріос вводить у дію зміни до конституції.

За кілька тижнів, 21 грудня 1963 року поліцейські греки-кіпріоти застрелили двох турків-кіпріотів. З цього почалися між етнічні сутички, що отримало назву «Криваве Різдво 1963 року». Аби зупинити між етнічний конфлікт 27 грудня 1963 року на острів були введені миротворчі підрозділи. Під час «Кривавого Різдва» загинуло 364 турецьких кіпріотів та 174 грецьких. Більше як 25 тис. турків були змушені покинути 104 населених пункти, в яких вони проживали. Без домівок залишились понад 1200 греків та 500 вірмен.

Анкара була налаштована рішуче: силовий тиск греків — кіпріотів на турецьку общину давав реальний привід для застосування передбаченого угодами 1959 року механізму підтримки статус-кво на острові за рахунок

спільних чи односторонніх дій держав — гарантів. США і Великобританію турбували, з одного боку, небезпека конфлікту в середині НАТО з приводу Кіпру і, з іншого боку, самотійність кіпрського президента в «Русі Неприєднання» і його лінія на зближення з соціалістичними країнами. Як показали 1960-1963 роки цюрихсько-лондонські угоди не давали «зовнішнім» акторам достатніх важелів швидкого і ефективного впливу на Макаріоса, який йшов наперекір навіть думці Афін, і на Заході були зацікавлені в формуванні нових елементів, котрі робили б курс керівництва Кіпру більш прогнозованим.

Цій меті відповідала в лапках «обмежена» інтернаціоналізація кіпрської проблеми, наприклад, в рамках НАТО (або випробуваного п'ятистороннього формату), де Макаріос, опинившись в ізоляції, за зразком підписання Угод 1959 року, вимушений був би капітулювати.

Зі свого боку Макаріос, основну небезпеку вбачав в загрозі турецького вторгнення, мав намір протистояти йому за допомогою «повної» інтернаціоналізації кіпрської проблеми, тобто винесення проблеми в ООН. Там «Рух Неприєднання», держави соціалістичного табору та СРСР могли б збалансувати голоси країн НАТО при прийнятті рішень в РБ або ГА ООН. Лондонська конференція, яка відбулась в січні-лютому 1964 року в п'ятисторонньому форматі стала першим міжнародним форумом, скликаним для обговорення ситуації на Кіпрі після подій 1963 року. На ній турки-кіпріоти, посилаючись на міркування безпеки, заявили про необхідність збереження в силі всього комплексу цюрихсько-лондонських угод при можливому збільшенні турецької військової присутності на Кіпрі і обов'язковому географічному розділу общин (це б зажадало переміщення до 80 тис. чоловік — 35 тис. греків-кіпріотів і 45 тис. турок-кіпріотів). В створюваних моноетнічних районах пропонувалось сформувати роздільні адміністративні і

поліцейські органи общин греки-кіпріоти відхилили ці пропозиції, вбачаючи в них спробу розділу острова. В свою чергу їх бачення компромісу складалося в скасуванні угод 1959 року про гарантії про союз та в конституційному реформуванні державної системи Республіки Кіпр в дусі поправок Макаріоса — при наданні турецькій общині самоуправління з питань релігій, освіти та культури. Крім того, вони були готові розглянути можливість коротко-строкової присутності на Кіпрі спостерігачів ООН або міжнародних поліцейських сил.

Намагаючись узгодити діаметрально протилежні підходи сторін британський міністр по справам колоній Д. Сандіс представив компромісний проект врегулювання. Його план передбачав заохочення добровільного розселення греків- і турок-кіпріотів із етнічно змішаних поселень і збережені в силі, в основному, цюрихсько-лондонського режиму при поселені в державних органах ролі парламенту та надобщинності (при цьому привілеї турок-кіпріотів і співвідношення 70:30 в держорганах зберігались). Крім того, пропонувалось підвищити ефективність судової системи Кіпру, поперед все Конституційного суду, забезпечив можливість апеляції по конституційним питанням до міжнародного суду за межами Кіпру. Для запобігання міжобщинного насилля на острів повинні були прибути миротворчі сили під егідою НАТО. Лондон також давав зрозуміти, що вступ Кіпру в НАТО зняв би всі клопотаності греків-кіпріотів у відношенні турецької загрози.

План отримав підтримку всіх учасників конференції, включаючи Афіни, але був відхилений Макаріосом, як не прийнятний. Греки-кіпріоти, опинившись на переговорах на самоті, відхилили ідею приєднання Кіпру до НАТО, так як в цьому випадку додаткові важелі впливу на ситуацію на острові отримала б Анкара. Враховуючи відмову Лондона на тривалій основі

виконувати роль миротворця, першочерговою актуальністю набуло питання про формат міжнародної військової присутності на Кіпрі. На цьому фоні в кінці січня 1964 року був представлений погоджений з Лондоном та США проект, передбачивши підправку на острів терміном на три місяці десятитисячного контингенту військовослужбовців країн НАТО, в який влилися б розташовані на Кіпрі по угодам 1959 року грецькі та турецькі військовослужбовці. Передбачалось, що політичне керівництво, однак, буде здійснювати не НАТО, а розташована в Лондоні спеціально створювана міжурядова комісія в складі представників всіх держав-учасниць контингенту. На цей період Греція і Туреччина брали б на себе зобов'язання стримуватись від одностороннього втручання на Кіпрі, а всі зацікавлені сторони погоджувались з призначенням посередника (представника однієї з країн НАТО, окрім США та країн - гарантів) для вироблення компромісу по суті міжобщинних розбіжностей. Участь Туреччини та Греції в спробах врегулювання внутрішньої політичної кризи, не тільки не сприяла в її вирішенні, але навіть в більшій ступені поглиблювала її по-скільки обидві держави переслідували свої національні інтереси, в які не входило укріплення статусу Республіки Кіпр в якості незалежної суверенної держави.

4 березня 1964 року Рада Безпеки приймає рішення відправити на Кіпр міжнародні сили ООН по підтримці миру, перший контингент яких прибув на острів в другій половині березня.

З самого початку грудневих військових зіткнень 1963 року лідери турок-кіпріотів переселили близько 5 тисяч турок в задалегідь відведені місця анклави. По вказівці лідерів турок-кіпріотів міністри, депутати парламенту припинили виконання своїх обов'язків. В Нікосії почав функціонувати «Генеральний комітет» — адміністративний орган турецької

общини. «Генеральний комітет» займався по суті створенням військових сил турок-кіпріотів. Більше 12 тис. чоловік було поставлено під рушницю, одночасно проводилися військові навчання, організовувались спеціалізовані військові школи по підготовці молодих людей. Потрібно підкреслити зв'язок турецьких правлячих кіл з лідерами турок-кіпріотів по створенню та навчанню військових загонів. На чолі цих загонів були співробітники посольства Туреччини в Нікосії. Уряд Туреччини відмовлявся відізвати контингент своїх солдат, які дислокувалися на острові згідно Цюрихсько-Лондонським угодам, погрожували висадкою турецьких збройних сил на острові. Загостренню обстановки сприяла і заява кіпрського уряду про намір денонсувати Гарантійний договір 29 березня 1964 року.

21 квітня 1967 року в результаті правого військового перевороту до влади в Греції приходить хунта «чорних полковників». Військові середньої ланки здійснили цей переворот та встановили диктаторський режим, щоб запобігти перемозі на виборах лівого «Союзу центру» Папандреу.

Офіційно військовий уряд керував країною колегіально — Г. Папандопулос, Н. Манарезос і С. Пантакіс. Цей «треумвірат» прийшов до влади безправно, населення Греції пасивно віднеслось до встановлення військової диктатури. З одного боку, така реакція була викликана страхом перед новим урядом, який з перших годин почав арештовувати людей, які симпатизували лівим, а з іншого — пояснювалося тим, що греки втомилися від постійних політичних криз на протязі останніх 10 років і пов'язували з військовими сподівання на встановлення стабільності. Турецький уряд уважно спостерігав за цими подіями в Греції і хоча Греція та Туреччина перебували в Північноатлантичному альянсі 20 лютого 1968 року при обговоренні в меджлісі національного бюджету він заявив що «обов'язки Туреччини по

НАТО не були і не могли бути перепорою при проведенні політики, відповідаючи нашим національним інтересам питанні про Кіпр».

Однак в країні поступово почав складатися культ особливості Прем'єр-міністра Греції — Пападопулоса. Він виконував своїм руками майже необмежену владу, одночасно будучи прем'єр-міністром, міністром оборони та міністром закордонних справ.

Пападопулос, ставши в 1973 році після ліквідації монархії президентом, намагався лавірувати в своїй політиці проводячи лібералізації режиму. Однак це не допомогло в листопаді 1973 року повстали студенти Афінського політехнічного університету. Як результат студентського повстання «мікропереворот» відбувся в самій хунті. Пападопулоса змінили, його місце як голови зайняв бригадний генерал (до перевороту 1967 року-підполковник) Димитріос Іоаннідіс, знову відновивши в країні військовий стан і почавши «закручувати гайки». Щоб підняти популярність в народі і втримати свою владу «чорні полковники» наважилися на військову авантюру — спробували в 1974 році здійснити давню мрію грецького націоналізму про приєднання до Греції Кіпру. Потрібно зауважити що найбільшу вагу на кіпрський політичній сцені мали саме комуністи з АКЕЛ, тобто Прогресивної партії трудового народу Кіпру, а його основний опонент — націоналістичне підпілля ЕОКА-Б, сформоване в 1971 році терористичне крило Національної організації звільнення Кіпру (ЕОКА).

15 липня 1974 року переворот розпочався: «чорні полковники» за підтримки Національної гвардії, відсторонили від влади президента Кіпру архієпископа Макаріоса і поставивши на його місце націоналіста Ніколоса Георгадіса на прізвисько Самсон, представника грецької підпільної організації

ЕОКА-Б, яка виступала за приєднання Кіпру до Греції. Путчисти захопили столичний аеропорт, радіостанцію, президентський палац, ряд адміністративних установ в Нікосії і встановили свою владу. Кращого приводу для початку турецької агресії і придумати було не можна, і Анкара, де давно і пильно стежили за все більш вигідним для неї розвитком подій на острові, негайно цим скористалася: - під приводом неможливості мирного врегулювання конфлікту і захисту турецької громади, турецький уряд ввів на Кіпр свої війська.

На світанку 20 липня розпочалося операція «Атілла», близько 30 турецьких десантних кораблів і катерів, зробили перехід з турецького порту Мерсин, почали висадку морського десанту в районі 5-7 км на захід від міста Кіренеї, а в районах на південь від Кіренеї були висаджені турецькі повітряні десанти. На кінець дня на Кіпрі було перекинуто до 6 тисяч військовослужбовців, а в наступні кілька днів численність турецького корпусу була доведена до 40 тисяч чоловік. На озброєнні у них були 300 танків, тисяча БТР і багато іншої бойової техніки. Розвиваючи наступ на Кіренею і Нікосію турецькі війська вели напруженні бої з частинами Національної гвардії Кіпру, широко застосовували танки, артилерію і авіацію. Кораблі ВМС Туреччини блокували південні порти острова Лімасол і Пафос, запобігаючи перекидання морем грецьких військ. Грецькі кораблі, десантні і транспортні судна 21 липня в районі Пафосу були атаковані турецькою авіацією і кораблями, в ході морського бою зазнали важких втрат. На 21 липня турецькі війська оволоділи Кіренеєю, встановили контроль над дорогою Кіренія-Нікосія, захопили столичний аеропорт і почали бойові дії на північній околиці Нікосії.

20 липня Рада Безпеки ООН зажадала відновити суверенітет і територіальну цілісність Кіпру, конституційний устрій і законний уряд

республіки, припинити вогонь сторін і вивести з острова іноземні війська, закликала Грецію, Туреччину і Великобританію почати мирні переговори по Кіпру.

22 липня 1974 року постанова про припинення вогню вступила в силу. У Женеві 25-30 липня і 8-14 серпня безрезультатно пройшли дві конференції по Кіпру. 14 серпня турецькі війська з метою розширення захопленої території відновили наступ з району Нікосії на схід і захід, авіація завдала ударів по військах, радіостанції та інших важливих об'єктах греків-кіпріотів в столиці. На кінець 16 серпня турецькі війська вийшли на так звану лінію «Аттіла», запропоновану турецьким урядом в якості кордону між турецькою і грецькою частинами острова. Вони взяли під контроль міста Рамагуста, Богаз, Морфу та ін.

18 серпня 1974 року вогонь був припинений. В результаті цих подій турецькі війська окупували близько 38% території острова, що призвело до фактичного розпаду на дві відокремлені частини, що зберігається до теперішнього часу. Була дезорганізована економіка країни, повністю порушені зв'язки між громадами. За даними ООН загальне число переміщених греків-кіпріотів склала 198 тис. чоловік, турок-кіпріотів 37 тисяч. 13 лютого 1975 року керівництво турецької громади «Турецьку федеративну державу Кіпр», президентом став Рауф Денкташ.

В самій Греції тим часом відбулася революція: режим «чорних полковників» був повалений, а до влади приходять уряд Константиноса Караманліса. Новий грецький кабінет міністрів, однак, не залишив без уваги турецьке вторгнення на Кіпр, сприймавши його вкрай чуттєво. Караманліс розпочав випадки в бік Північноатлантичного Альянсу, звинуватив його в

бездіяльності і невиконанні зобов'язань перед союзниками. 14 серпня 1974 року він зробив те, що і генерал Ш. Де Голль в 1966 році: вивів свою країну із військової організації НАТО. Пізніше К. Караманліс визнав, що на той момент у нього було два варіанти: оголосити війну Туреччині, своєму «союзнику» по Північноатлантичного Альянсу, або обмежити свої зв'язки з самим Альянсом. Він вибрав, по його власній оцінці менше із зол. Також подібний крок надавав грецькому уряду повний контроль над своєю армією, на випадок якби хід подій прийняв песимістичний характер. Після прийняття рішення Грецією про вихід з військової організації НАТО реакція Альянсу та інших країн-учасниць договору була дуже дивною. В офіційних документах Альянсу за 1973-1974 роки ми побачимо лише один короткий коментар, який був даний за сесію Північноатлантичної Ради 12-13 грудня 1974 року. В ньому говориться: «Що стосується греко-турецьких відносин, міністри заслухали доповідь Генерального секретаря з цього приводу. Вони виразили тверду надію на те, що відносини між цими двома країнами невдовзі повернуться в нормальне русло». В наступний раз міністри дали свій офіційний коментар по цій проблемі лише на сесії в Брюсселі 9-10 грудня 1976 року, де «виразили своє задоволення про угоду між Грецією та Туреччиною по процедурі делімітації континентального шельфу і виразили надію на успішне рішення цієї проблеми».

Складається враження, що на думку міністрів нічого жахливого не відбулося, а ситуація продовжує залишатися такою якою вона була наприкінці 1960-х на початку 1970-х роках.

Потрібно відзначити, що вихід Греції створив дивну ситуацію в середині НАТО: вийшло так, що тепер в Середземномор'ї один американський генерал командував трьома турецькими арміями. Це, звичайно, не

сподобалось турецькому керівництву, і воно зажадало від Альянсу змінити сформований стан справ. В результаті, на чолі турецьких армій були поставлені свої генерали, але з американськими заступниками. Та все рівно командування НАТО продовжувало контактувати з цими заступниками більше, ніж з турецькими генералами, так як вся документація була виключно на англійській мові і американці просто оперативніше обробляли інформацію, яку отримували із центру.

Даний випадок показує, що між союзниками все ж таки не було чіткого взаєморозуміння і існували проблеми в командній структурі Північноатлантичного Альянсу в той період. З 1978 року, коли розпочалися греко-турецькі переговори з питання Кіпру, НАТО спочатку зайнявши пасивну позицію в кіпрському конфлікті, стало більше уваги приділяти цій проблемі. Наприклад, на сесії в Брюсселі 7-8 грудня 1978 року держачи-члени Договору «виразили надію, що цей конструктивний крок, вжитий двома урядами дасть позитивні і ранні результати для подальшого спільного вирішення проблеми». В майбутньому, керівництво Союзу декілька разів звертало увагу на ці переговори, що дозволило йому повернути Грецію в свою військову організацію вже в 1980 році.

Потрібно зауважити, що після турецького вторгнення на Кіпр, конгрес США 5 лютого 1975 року оголосив Туреччині ембарго на постачання зброї та відмовився від ратифікації американсько-турецької угоди від 26 березня 1976 року «про співробітництво в області оборони». Президент США Форд двічі накладав вето на ці рішення через занепокоєння щодо його впливу на турецько-американські відносини та погіршення безпеки на східному фронті НАТО, та все ж ембарго було введене. Як і очікував Форд стосунки з Туреччиною були істотно погіршені до 1978 року.

В відповідь на це 25 липня 1975 року уряд Туреччини оголосив що всі бази ВЗС США будуть закриті і перейдуть в користування турецьким ВЗС.³⁵ В 1975 році були закриті не всі бази в Туреччині. Згідно з зобов'язаннями перед НАТО продовжили функціонувати дві з них — в Ізмірі та Інжирліці, але лише в обсязі, який визначався договором. По угоді 1969 року між США та Туреччиною спільні оборонні об'єкти стали власністю Туреччини, але використовували їх США, і вони здійснювали контроль над об'єктами разом з турецьким урядом.

Після відміни ембарго 1 жовтня 1978 року і відновлення американських військової допомоги Туреччині в 1978 році, США поновили військову активність в Туреччині, і 29 березня 1980 року був підписаний «Договір про військове та економічне співробітництво».

У роки «холодної війни» Кіпр став частиною блокового протистояння. Для США загроза війни між союзниками з НАТО Грецією і Туреччиною через суперечності щодо Кіпру була неможлива, оскільки могла серйозно підірвати південно-східний фронт західної системи безпеки. СРСР, у свою чергу, вбачав у Кіпрі джерело нестабільності в НАТО, міг використовувати його для просування власних інтересів у регіоні. Кіпрський конфлікт був суттєвою загрозою міжнародному миру та безпеці, наслідком якого стали наміри ООН щодо врегулювання конфлікту. Тільки резолюцій щодо Кіпру була ухвалено понад 130. Був також знайдений необхідний баланс між військово-політичними та дипломатичними інструментами забезпечення стабільності і безпеки. Сформовано особливий зовнішньополітичний клімат, який ускладнює використання цієї проблеми іншими міжнародними гравцями у своїх цілях. Кіпрська проблема сформувала особливу систему міжнародних відносин.

Крім того, ґрунтуючись на класифікації сецесіоністських конфліктів, запропонованої В. Н. Рябцевим, правомірно віднести кіпрський конфлікт до категорії якісно невизначених, що призводять до його «заморожування» і виникнення квазідержавного утворення, яким є де-факто проголошення в 1983 році Турецька Республіка Північного Кіпру.

Кіпрська криза, яка визвала конфронтацію членів НАТО Туреччини та Греції, вихід Греції з військової структури цієї організації, тимчасове закриття американських військових баз Туреччині в відповідь на американське ембарго на поставки озброєнь туркам та досягнення за ним згоди на нових умовах можна з деякими примітками вважати моделлю конфліктного вирішення колізії національних інтересів в рівновеликих держав, яка породжує нову якість їх взаємовідносин. При розгляді і аналізі функціонування між двома окремими взятими державами, представляють собою систему відкритого типу включену в систему відносин більш високого порядку і в силу цього вона знаходиться під дією багатьох зовнішніх по відношенню до системи факторів. Число цих факторів, їх інтенсивність впливу на систему двосторонніх відносин США – Туреччини змінювався. В числі постійної, відносно незмінно діючих в цей період, залишався «радянський фактор».

Радянський Союз, який відповідав по цілому ряду параметрів поняттю «наддержава» був другим полюсом двополітичного світу і подібно Сполученим Штатам його національні інтереси носили тоталітарний характер якраз протистояння цих двох полюсів створювали третім країнам той простір для політичного маневру, використовуючи який, Туреччина змогла до кінця цього періоду не тільки зберегти, але й суттєво розширити свої ресурси впливу в відношеннях зі своїм патроном та НАТО. В Греції і на Кіпрі сприйняли і події 1974 року як сильний і чуттєвий удар по ідеям еллінізму.

В результаті ми бачимо, що загострення греко-турецьких відносин по кіпрському питанню залишили політичний слід в історії Північноатлантичного Альянсу. НАТО спочатку не сприйняв дану проблему на належному рівні, його керівництво передбачало що Греція та Туреччина прийдуть до спільного рішення, бо вони — союзники в рамках однієї організації. але цього не відбулося. Дана криза не справила серйозного впливу на стан справ Організації Північноатлантичного договору, але вона показала, що систему взаємовідносин між союзниками необхідно удосконалювати і покращувати.

РОЗДІЛ 3. ЗАСНУВАННЯ ПАРТІЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ ТА РОЗВИТКУ, ПРИХІД ДО ВЛАДИ В ТУРЕЧЧИНІ Т.ЕРДОГАНА, ЙОГО ВНУТРІШНЯ ТА ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА, ВЗАЄМВІДНОСИН З НАТО

Після «відновлення» держави від перевороту 1980 року в Туреччині виникло досить багато нових сил, серед яких були оновлена Демократична партія, Партія вірного шляху, Партія батьківщини і інші. Однак особливо важливою подією в історії сучасної Туреччини стало створення широко відомої сьогодні Партії справедливості і розвитку.

Перш ніж переходити до аналізу і особливостям діяльності партії, необхідно пояснити, що ПСР, поряд з багатьма іншими суб'єктами турецької політики, не виникла нізвідки. Утворенню однієї з найважливіших партій сучасної Турецької Республіки передував ряд подій, які, без сумніву, вплинули на світогляд і погляди лідера і засновника ПСР - Р. Т. Ердогана.

Згадана ісламська Партія національного порядку проіснувала зовсім недовго і була закрита за рішенням Конституційного суду Туреччини, який постановив: погляди, які обнародовано цією партією, не відповідають чинній конституції⁷⁵.

Однак, навіть незважаючи на старання М. К. Ататюрка прищепити турецькому суспільству принципи лаїцизму, релігійний фактор завжди мав важливе значення для турецької держави, тому закриття ісламської партії не означало, що проісламським структурам назавжди був закритий в'їзд в політичне середовище Турецької Республіки. Навпаки, ця обставина зайвий

⁷⁵ Шлыков П.В. Эволюция концепции политического ислама в Турции / П.В. Шлыков // Сборник статей «Турция накануне и после парламентских и президентских выборов 2007 г.». – М. : ИБВ, 2008. – 260 с.

раз підштовхнуло ісламістів до ідеї про необхідність просування в країні політичного ісламу. Фактично ісламські партії почали змінювати один одного під різними назвами, при цьому переслідуючи одні й ті ж ідеї. Незабаром після закриття Партії національного порядку в 1971 р була утворена Партія національного порятунку, очолювана все тим же Н. Ербаканом, який в 1980 р був засуджений на 8 міс. А сама партія повторила долю своєї попередниці.

Однак на цьому Ербакан не зупинився - вже в 1983 р на внутрішньополітичну арену Туреччини вийшла Партія благополуччя (Рефах), яка також була ісламістською, але при цьому змогла домогтися деяких успіхів, ставши в результаті загальних виборів 1995 р найбільшою партією в ВНЗТ і сформувавши коаліційний уряд з Партією істинного шляху. Проте тріумф Партії благополуччя тривав недовго: заклики до шаріату, які звучать від представників Рефах, ісламістські мітинги та інші подібні заходи незабаром привернули увагу військових, під впливом яких в 1998 р Конституційний суд не тільки заборонив діяльність партії, але і не залишив непоміченими Н. Ербакана (який, до слова, в той період обіймав пост прем'єр-міністра) і близьких йому активістів, прийнявши рішення про позбавлення їх прав на політичну діяльність. Здавалося, що подібні заходи повинні були покласти край наполегливості політичних ісламістів Туреччини, проте вони, мабуть, передбачаючи долю Рефах, вирішили підстрахувати себе створенням в 1997 р так званої Партії чесноти (Фазіліет), яка в кінці 90-х рр. ХХ ст. замінила собою Партію благополуччя⁷⁶. Проблема майже всіх перерахованих партій полягала в тому, що вони не міняли ні тактики своїх дій, ні кадрового складу, з якоїсь причини вважаючи, що зміна назви партії при збереженні колишніх про

⁷⁶ Сафонкина Е. А. Турция как новый актер политики «мягкой силы». Конференция «Турецкое влияние на постсоветском пространстве» // Мусульманский мир. - 2014. № 3. - С. 145-162.

ісламістських гасел і старої команди лідерів заборонених організацій не викличе підозри. Причому особливо цікаво, що такого роду план дій не спрацював спочатку, адже практично жодної партії, за винятком Партії національного порятунку, не вдалося протриматися на політичній арені більше чотирьох років, проте навіть такі факти не змусили діячів цих партій змінити свою стратегію. В цьому плані новостворена Фазіліет відзначилася тим, що висунула в якості лідера Р. Куртау (при цьому не виключено, що тільки через правові неможливості висунути Н. Ербакана), однак проголошення останнього духовним лідером розставив все по своїх місцях. У цьому контексті, трохи відійшовши від характеристики Фазіліет, не можна не згадати про особу Р. Т. Ердогана, який в ті роки був не тільки її активістом, а й учасником Партії благополуччя, а також фактично найближчим учнем і послідовником Н. Ербакана⁷⁷.

Початковий етап політичної кар'єри Ердогана почався в 1976 році, після того, як він був обраний головою молодіжного крила Партії національного порятунку тієї самої, що стояла біля витоків політичного ісламу в 1970-х рр.

Наступними етапами політичної активності Ердогана стало поповнення рядів Партії благополуччя, від якої він висувався на пост мера Стамбула, а потім і вступ в Партію чесноти. У 1998 р майбутній президент Турецької Республіки був засуджений і засуджений до 10 міс. тюремного ув'язнення за порушення кримінального кодексу своїми закликами до «ворожості», сказаними в одній з його промов в 1997 р.

⁷⁷ Коміренко І. Д. Організація Центрального договору// Українська дипломатична енциклопедія: У 2-хт., К: Знання України, 2004 - Т.2 - 812 с.

У 2001 р історія Фазіліет, не встигнув початися, швидко закінчилася за звичним для ісламських партій сценарієм: Конституційний суд виніс рішення про визнання її недійсною. В результаті серед діячів партії стався розкол на прихильників традиціоналізму, які утворили Партію щастя (Саадет), і на послідовників Р. Т. Ердогана, в результаті діяльності яких у 14 серпня 2001 була створена Партія справедливості і розвитку (ПСР) року і стала політичною спадкоємицею Партії національного порятунку, Партії благоденства, Партії чесноти і Партії щастя. На сьогоднішній день ПСР тричі перемагала на парламентських виборах - в 2002, 2007 і 2011 рр.

Багаторічний успіх Партії справедливості і розвитку безпосередньо пов'язаний з особистістю її лідера Реджепа Таїпа Ердогана. У 2003 - 2014 рр. він займав пост прем'єр-міністра⁷⁸.

Туреччини, а в 2014 р Р.Т. Ердоган був обраний президентом країни. Р.Т. Ердоган є обдарованим політиком, що представляє собою тип харизматичного лідера. У ситуаціях, пов'язаних з відстоюванням різних прав, турецький президент завжди справляє сильне враження на публіку. До того ж, великий сегмент турецького суспільства вважає його не корумпованим політиком. Програма ПСР, затверджена 18 березня 2003 року, була сприйнята громадськістю Туреччини як реформаторська хоча б уже тому, що починалася з обіцянки замінити діючу конституцію нової, ліберальної, яка буде відповідати вимогам ЄС. Вступ до Європейського Союзу було оголошено одним з найголовніших завдань уряду. Програма починалася з згадки Мустафи Кемалю Ататюрка та визнання його величезного внеску в «служіння нації». Прихід до влади ПСР - «нових консерваторів-демократів» - був названий

⁷⁸ Ритченко Е. С. Вісник ОНУ том 18. вип. 2 (18) 2013 р.

«найважливішою зміною в турецькій політичній історії». Програма ПСР складається на чотирьох основних пунктах: релігія, консерватизм, лібералізм і прихильність ЄС⁷⁹.

У програмі ПСР іслам розглядається як визначальний фактор розвитку суспільства. ПСР надає великого значення ісламу, а саме релігійному служінню, що сприяє створенню атмосфери суспільної взаємодовіри і згладжування міжособистісних конфліктів. Тому ісламська релігійність стає визначальною ідеєю для партії і створює у її членів відданість спільній справі. Деякі керівники партії, такі як державний міністр Мехмет Айдин або экс-глава Міністерства у справах релігій Тайяр Алтикулач цінують релігійну мудрість минулого. Вони вважають, що перевірені століттями істини є найефективніший спосіб вирішення соціальних, політичних і технологічних завдань, що стоять перед сучасним світом. На їхню думку, іслам являє собою ідеологічну основу морально здорового суспільства, що має сформувати у віруючих громадян почуття громадського обов'язку. На їхнє переконання, якщо люди моляться і дотримуються релігійних обрядів, вони менш схильні до корупції і більшою мірою налаштовані працювати в інтересах суспільства. Програма партії приділяє особливу увагу ролі релігії в формуванні такого «дисциплінованого» громадянина, який, як очікується, буде виступати за збереження «вічних цінностей». Для керівництва партії свобода носить «інструментальний» характер, тобто свобода має цінність перш за все як засіб, що дозволяє людям переслідувати і задовольняти їх особисті цілі - матеріальний добробут або участь у громадському житті. Таким чином, ПСР

⁷⁹ Место Турции в создании Евроатлантического сообщества безопасности: доклад рабочей группы Евроатлантической инициативы в области безопасности (EASI), по Турции 2012 г. (Электронный ресурс).- Режим доступа:

<http://carnegie.ru/publications/?fa=476336>

прагне до розвитку релігійної системи, в якій індивідуальний вибір визначається релігійно суспільними цінностями⁸⁰.

Принцип лібералізму в програмі ПСР поєднана, в першу чергу, з ліберальної економічної системою, в основі якої знаходиться довірливе ставлення уряду до громадян. Саме цей аспект відрізняє ліберальну ідеологію ПСР. Природно, члени товариства наділяються певними обов'язками і відповідальністю. При будь-якому економічному порядку виробництво і торгівля є найбільш життєво важливими видами діяльності. Однак у ліберальній системі приймають рішення про те, що і в якій кількості повинно проводитися, є безпосередньо споживач, тобто народ. Але і виробником є ніхто інший як народ. Громадянин може відкрити майстерню, побудувати завод, тримати маленький або великий магазин. Дозволяється бути ким завгодно: банкіром, капіталістом, власником фірми. Кожен сам розпоряджається тим, як витратити зароблені гроші, тоді як при соціалізмі і деяких інших типах систем виробничі рішення приймаються керівними органами влади.

У зовнішній політиці Туреччини Програма ПСР відводить особливе місце розвитку відносин з ЄС. У суспільній свідомості зберігається невизначеність щодо тісної співпраці з Європою: з одного боку, Західна Європа - це історичний суперник і конкурент, з іншого боку, сучасний ЄС розглядають як джерело нових можливостей для розвитку Туреччини. Найбільш вражаючим досягненням нинішнього турецького уряду можна вважати ухвалене 3 жовтня 2005 р рішення ЄС почати переговори з Туреччиною про її вступ до цієї організації в якості повноправного члена. Як

⁸⁰ Turkey 2008 Progress Report. European Commission. - Brussels, 2008.

відомо, для вступу в ЄС Туреччини, як і будь-який іншій країні, необхідно відповідати Копенгагенським критеріям, встановленим в червні 1993 року і які ставлять на перше верховенство демократії і права, захист і дотримання прав людини і меншин, наявність діючої ринкової економіки в країні та ін⁸¹.

Хоча, потрібно зазначити, не всі громадяни Туреччини сприймали політику Ердогана. Це вилилося в невдалий військовий переворот 16 липня 2016 р.

Цьому передували, ще раніше, масові виступи протесту проти політики Р. Ердогана у червні 2013 року. Тоді маніфестації охопили Анкару, Ізмір, інші міста по всій країні. За три тижні в зіткненнях з поліцією загинули чотири учасники протесту і один поліцейський, близько п'яти тисяч осіб дістали поранення і близько двох тисяч було арештовано. З самого початку подій Ердоган зайняв не примиренну позицію щодо протестуючих, називаючи їх мародерами, грабіжниками і вандалами. Переважну більшість протестуючих становили молоді люди віком від 20 до 30 років, які представляли різні верства населення, конфесії та громадські об'єднання. Вони виступали проти "авторитаризму Ердогана"; порушення демократичних прав і свобод в країні, а також проти "повзучої ісламізації". Ці виступи було придушено, але проблеми, через які вони виникли, пізніше ще більше загострилися.

Однією з причин спроби військового перевороту в Туреччині була досить складна внутрішня і зовнішня ситуація навколо Туреччини. До 2010 року Туреччина дотримувалася так званої політики "нуль проблем з сусідами", автором якої був колишній прем'єр-міністр Ахмет Давутоглу. У травні 2010

⁸¹ Terzi Ö. Evolving European Security Capabilities and EU – Turkish Relations // Perceptions – Journal of International Affairs, 2004. Vol. IX, n. 1.

року, через спрямування Туреччиною судна до Сектора Газу, були перервані відносини з Ізраїлем. Пізніше Ердоган почав налагоджувати відносини з Ізраїлем, однак він також симпатизує ворогам Ізраїлю руху "Хамас", який пов'язаний з єгипетськими "братами-мусульманами"⁸².

У 2011 році Туреччина підтримала опонентів Б. Асада в Сирії і "братів-мусульман" в Єгипті, що призвело до розриву стосунків з правлячим режимом в цих країнах. У 2015 вкрай загострилися відносини з Росією, Іраком і Вірменією. Складними залишаються відносини Туреччини з арабськими країнами Перської затоки та Іраном. Таким чином, політика "нуль проблем з сусідами" згодом перетворилася в політику "проблема з усіма сусідами". Очевидно, саме тому, а також через розбіжності з Ердоганом прем'єр-міністр Ахмет Довутоглу пішов у відставку 22 червня 2016 року.

В результаті згаданих зовнішньополітичних проблем частково були втрачені традиційні ринки збуту турецьких товарів зросло безробіття, в тому числі через перебування в країні 3 млн. сирійських біженців і, як наслідок, загострилася ситуація, тобто конкуренція, на ринку праці. Намір Ердогана надати біженцям турецьке громадянство не знайшов підтримку в турецькому суспільстві. Внутрішньополітична ситуація погіршилася внаслідок відновлення, у липні військових дій з курдами, терактами ІДІЛ і обмежень на діяльність опозиційних ЗМІ в березні 2016 р⁸³.

Як свідчать соціологічні опитування, турецьке суспільство розкололося приблизно порівну на прихильників і супротивників Ердогана. Його підтримує

⁸² Remarks by the President to the Turkish parliament, accessible at [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.whitehouse.gov>.

⁸³ Migdalovitz C. Turkey: Selected Foreign Policy Issues and U.S. Views CRS Report for Congress [Електронний ресурс] / C. Migdalovitz. - Режим доступу: <http://www.fas.org/sgp/crs/mideast/RL34642.pdf>.

релігійно-консервативна і націоналістично налаштована частина турецького населення. В опозиції перебуває частина курдів, радикальні ліві, а також кемалісти з Народної республіканської партії Туреччини, яка займає друге місце в парламенті після правлячої Партії справедливості та розвитку.

За словами Ердогана, за переворотами стояли прихильники духовного лідера Фетхуллага Гюлена, який проживає в США (на момент спроби перевороту понад 17 років), і якого підтримували військові середньої ланки, в той час як вище керівництво Збройних сил підтримує президента. Гюлен заперечує свою причетність до спроби перевороту і не виключає, що це інсценоване з метою розправи над опозиційно налаштованими військовими і цивільними діячами, хоча досить дивним виглядає звинувачення військових путчистів в прихильності вченню проповідника Ф. Гюлена враховуючи, що традиційною турецька армія в турецькому суспільстві відстоює секулярні принципи.

Приховане і відкрите протистояння між генералітетом і Ердоганом тривало практично, протягом усього періоду його перебування при владі на посаді прем'єр-міністра, а згодом і президента Туреччини. Після того, як в 2008 році військові намагалися домогтися заборони правлячої Партії справедливості та розвитку, Ердоган перейшов у відкритий наступ на генералітет, першим ударом по якому стало прийняття закону про розгляд кримінальних справ військовослужбовців турецької армії в цивільних судах, що посилює контроль цивільної влади над армією⁸⁴.

⁸⁴ Key Findings of the 2010 Progress Report on Turkey. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=memo/10/562>.

Об'єктивні передумови для військового перевороту проти правлячої турецької влади визрівали в Туреччині досить давно. Протистояння між Ердоганом і армією постійно посилювалось і перейшло в активну фазу після втручання Туреччини в сирійську громадську війну на боці опозиції. Вище командування збройних сил Туреччини всіляко уникало ведення бойових дій проти регулярної сирійської армії.

11 лютого 2011 року суд Стамбулу прийняв рішення взяти під варту 163 чинних і відставних генералів і офіцерів турецьких збройних сил, яких звинуватили в причетності до підготовки в 2003 році військового перевороту з метою повалення уряду Ердогана, ще одну гучну справу про таємну організацію "Ергенекон" було відкрито в червні 2007 р., за якою було засуджено на різні терміни ув'язнення 240 військовослужбовців і цивільних осіб, звинувачених в розробці планів щодо виходу Туреччини з блоку НАТО. Багато експертів охарактеризували справу "Ергенекон", як удар Ердогана по групі турецької військової еліти, прихильниці кемалістської секуляритивної ідеології, що підтримувалася значною частиною турецького суспільства.

13 липня 2016 році, за два дні до спроби перевороту, Ердоган підписав законопроект, що надає турецьким військовослужбовцям імунітет від судового переслідування під час їх участі у внутрішніх операціях проти курдів. Але, схоже, що частина військових угледіла в цьому слабкість і поступливість Ердогана, що викликало у них спокусу здійснити військовий переворот⁸⁵.

⁸⁵ Güsten, Susanne (28 May 2022). "So erpresst die Türkei den Westen im Nato-Streit". Der Tagesspiegel Online (in German). - URL: <https://www.tagesspiegel.de/politik/so-erpresst-die-turkei-den-westen-im-nato-streit-6852820.html>

Після невдалого державного перевороту 16 липня 2016 де військові путчисти зазнали поразки. Ердоган вийшов більш впливовим лідером ніж будь-коли.

Якщо ще недавно, здавалося, що він почав втрачати контроль над країною, то тепер його слово стало незаперечним. Та для Ердогана цього вже було мало. Він займав пост президента країни, який згідно конституції Туреччини, був в більшій частині церемоніальним.

Але після невдалого перевороту Ердоган перетворився в домінуючу фігуру в турецькій політиці, і тепер його давня мрія - шляхом змін конституції перетворити країну із парламентської в президентську республіку, скасувавши при цьому пост прем'єр-міністра, стала здійсненою.

На референдум 16 квітня 2017 року були внесені такі правки в конституцію, що президент країни, в разі схвалення громадянами Туреччини, отримає нові повноваження: він буде особисто призначати міністрів, представляти бюджет, видвигати кандидатури більшості судій, вищих-судів і видавати укази, які отримують статус законів. Президент також зможе оголошувати надзвичайний стан і розпускати меджліс. Загалом на референдум було винесено 18 поправок до Конституції Туреччини⁸⁶.

За результатами проведеного референдуму 16 квітня 2017 року Реджеп Тайїп Ердоган з незначною перевагою голосів добився розширення своїх повноважень. Зміни до Конституції та перехід від парламентської до президентської республіки підтримали трохи більше 51% виборців. По суті

⁸⁶ Dursun-Özkanca, Ova. 2019. Turkey–West Relations: The Politics of Intra-Alliance Opposition. Cambridge University Press.

справи референдум став голосуванням по вотуму довіри Ердогану і тій Туреччині, яку він створює.

Конституційні зміни, які турецький народ підтримав на референдумі, включають ліквідацію посади прем'єр-міністра, повноваження якого переходять до президента. Такі зміни набувають чинності тільки після президентських виборів, які були заплановані на 2019 рік.

Але президент Ердоган оголосив, що Туреччина проведе позачергові президентські та парламентські вибори 24 червня 2019 року. В телезверненні президент Туреччини повідомив, що країні потрібні нові вибори, аби позбавити її "хвороб старої системи".

«Події в Сирії та інших країнах зробили нагальною необхідність, перейти на нову виконавчу систему, аби посилити майбутній шлях розвитку нашої країни», - сказав пан Ердоган у Прямому ефірі⁸⁷.

Він також додав, що прийняв рішення після розмови з головою національної партії (ПНР) Давлетом Бахчелі, який як очікують створить, альянс з керівною партією Ердогана⁸⁸. По суті дострокові вибори були призначені за закликом самого Давлета Бахчелі, який запропонував перейти до президентської форми правління, не чекаючи 2019 року. Ердоган на це одразу погодився, а ПСР утворила із ПНР "Народний альянс" - теж новація останніх змін до конституції коли партії можуть утворювати коаліції. Опозиція на чолі з народно-республіканською партією (РНП) у відповідь

⁸⁷ Güsten, Susanne (28 May 2022). "So erpresst die Türkei den Westen im Nato-Streit". Der Tagesspiegel Online (in German). - URL: <https://www.tagesspiegel.de/politik/so-erpresst-die-turkei-den-westen-im-nato-streit-6852820.html>

⁸⁸ Денисенко М. Зовнішня політика Туреччини в контексті інтересів Північноатлантичного Альянсу. - Л: 2022. - с. 457.

також утворила подібну структуру - "Національний альянс", куди також увійшла "Добра партія" (ДП) на чолі із Мерал Акшенер (поміrkована частина ПНР, що не погодилася на союз націоналістів із Ердоганом, лідерка партії Акшенер також виставила кандидатуру на виборах президента) та Партія щастя. Прокурдська Партія демократії народів (ПДН) йшла на вибори самостійно при підтримці усіх дрібних лівих рухів. "Родзинкою" компанії стало те що лідер - Селлахаттін Деміраси перебував у в'язниці за звинуваченням у зв'язках із курдськими сепаратистами та вів свою президентську компанію саме з-за ґрат⁸⁹.

Інтрига цих виборів була в тому, чи вдалося б перевести президентські перегони у другий тур? Адже головна опозиційна сила РНП змогла знайти в своїх лавах жвавого політика - Мухаррета Індже, який відкрито протиставив себе Ердогану та зумів зібрати сотні тисяч прихильників. Головне те, що мітинги опозиції в найбільших містах Туреччини виступали під прапорами із забороненням Ататюрка, що демонструвало невдоволення відходом Ердогана від заповітів Кемаля при створенні держави. Власне, оця боротьба політичного спадку Ататюрка та нової концепції, що уособлює собою Ердоган і стала змістом програми Індже. До того ж, він зумів підписати політичну риторику економічними та соціальними аргументами - складними відносинами з ЄС та стагнацією турецької економіки на фоні рекордної інфляції.

Однак, дива не сталося. Перемога у першому турі - це завжди впевнена перемога, і Ердоган її здобув. Індже отримав 30% голосів, Демірташ - 8% (і це із в'язниці), Акшенер - 7% (від неї до речі, очікували більшого). На парламентських виборах ситуація виявилася цікавішою: окремо ПСР

⁸⁹ Курченко В. І. Фактор Р. Т. Ердогана, як лідера, що диктує свої умови Північноатлантичному союзу. - К: 2023. - с. 234.

більшості не отримала - тільки 293 мандати (42,5%), але тепер більшість стала можлива лише за участі союзників з "Народного альянсу" - націоналістами із ПНД (11%, 50 мандатів). РНП підвищила свій результат та отримала 146 мандатів (22,6%), змогла перескочити через височенний 10 - відсотковий бар'єр й ДП Акшенер - 44 мандати (10%), соратники Демірташа із ПДН отримали 67 мандатів (11,6%)⁹⁰.

Щодо відносин Туреччини і НАТО то вони зараз досить напружені. Після закінчення «холодної війни» Туреччина тяжіла до класичного трактування НАТО як інституту, що забезпечує безпеку Заходу, а США оперували розширенням зони відповідальності Альянсу як інструменту свого глобального домінування. Проекцією цього фундаментального розбіжності стали і полярні погляди країн на проблеми міжнародної безпеки, оцінку «хороших і поганих» терористів, «хороших і поганих» регіональних гравців. Туреччина завжди відрізнялася від більшості країн-членів НАТО здатністю здійснювати відносно незалежні від Альянсу кроки на регіональному рівні. На сучасному етапі потенціал розбіжностей між Анкарою і Альянсом збільшився в зв'язку з ростом загроз безпеки на Близькому Сході. Разом з тим у Туреччині як і раніше багато спільних з альянсом інтересів і стратегій. Для Анкари зберігає актуальність і «ядерна парасолька» НАТО, особливо в світлі амбіцій Ірану. В цілому Туреччина, що володіє другими за чисельністю озброєними силами серед країн-учасниць НАТО (500 тис.чол. В 2019 р), підтримує процес нарощування (особливо в кількісному плані) можливостей Північноатлантичного альянсу, що почався з 2014-2015 рр. Анкара, по-перше, поступово збільшує свої витрати на військові цілі (на 0,08 - 0,10% від об'єма

⁹⁰ Василенко Г. М. НАТО "Безпека поширюється на євроатлантичний регіон. Роль НАТО і країн партнерів Альянсу". - К: 2022. - с. 893.

ВВП щорічно), а, по-друге, приймає повну участь в нарощуванні можливостей основних військових механізмів Альянсу⁹¹:

- Р. Ердоган підтримав на Брюссельському саміті НАТО (10-11 липня 2018 г.) реалізацію ініціативи НАТО щодо створення додаткових тактичних сил під командуванням Альянсу - 30 батальйонів (еквіваленти 8 бригадам), 30 тактичних Авіаескадрилей і 30 кораблів з готовністю 30 діб. Їх на постійній основі виділили з 2020 року країни-учасниці Альянсу: Туреччина однією з перших заявила про готовність застосувати такий захід. Один зі штабів для управління цими військами буде створений на базі управління 3-го армійського корпусу турецької армії;

- Туреччина (а також Іспанія і Португалія) виступила ініціатором розвернути на своїй території нового додаткового командування НАТО (з огляду на зростання присутності Альянсу уздовж його південних кордонів в Європі). Ці рішення, озвучені в ході Брюссельського саміту НАТО в липні 2018 р супроводжувалися демонстрацією співпраці президента Туреччини і генерального секретаря Альянсу. Крім цього, Туреччина зберігала військову присутність в Афганістані під егідою НАТО в рамках операції «Resolute Support». Туреччина активно надає НАТО свої надводні військові кораблі (і бази для заходу) в акваторіях Середземного, Мармурового і Чорного морів. Офіційна Анкара не висловила жодних протестів проти посилення присутності НАТО в Румунії і Болгарії. Однак Туреччина (на відміну від країн Балтії, Польщі та навіть Норвегії) не попросила додаткової військової

⁹¹ Dursun-Özkanca, Ova. 2019. Turkey–West Relations: The Politics of Intra-Alliance Opposition. Cambridge University Press.

присутності НАТО на своїх кордонах в умовах стратегічного погіршення відносин євроатлантичної спільноти і РФ.

Країни-учасниці НАТО демонструють стурбованість розвитком військово-технічного співпраці Туреччини з Китаєм і Росією. Крім того, негативну реакцію Заходу викликає факт достатньо динамічного співробітництва Туреччини з Росією і Іраном по врегулюванню «сирійської проблеми». Одночасно зростає коло стратегічних питань, за якими посилюється розкид позицій офіційної Анкари і Білого дому і в той же час зростає число точок дотику з континентальними європейськими державами НАТО. Це збереження «ядерної угоди» (і поглиблення торгово-економічної співпраці) з Іраном і підготовка заходів широкого, як економічного, так і політико-дипломатичного, ідеологічного характеру у відповідь на недружні дії США щодо партнерів (зокрема, введення підвищених мит і в цілому ослаблення експортного потенціалу країн, що володіють реальним виробництвом). Це не сприяє поглибленню практичного військового співробітництва США та Туреччини⁹².

«Камінь спотикання» у відносинах Анкари і її європейських партнерів по НАТО - гальмування співробітництва між Альянсом та Європейським союзом, державою-членом якого є Республіка Кіпр. У свою чергу, і держави-партнери Туреччини по Північноатлантичному альянсу прагнуть не допустити можливості використання офіційної Анкарою статті 5 Вашингтонського договору для втягування в масштабні військово-політичні кризи. Ця тенденція чітко проявилася після знищення в повітряному просторі

⁹² Güsten, Susanne (28 May 2022). "So erpresst die Türkei den Westen im Nato-Streit". Der Tagesspiegel Online (in German). - URL: <https://www.tagesspiegel.de/politik/so-erpresst-die-tuerkei-den-westen-im-nato-streit-6852820.html>

Туреччини російського бомбардувальника Су-24 24 листопада 2015 р США і Франція негайно закликали до деескалації напруження. Примітний і стрибкоподібний характер заходів ФРН з військової співпраці з Туреччиною з 2015 р. В першу чергу, він обумовлений прагненням Німеччини уникнути втягування в якості учасника бойових дій в збройний конфлікт на території Сирії. Ймовірність виходу Туреччини з НАТО невелика; її зростання може бути обумовлений поглибленням кризи в стосунках США, а також контрзаходами партнерів по НАТО щодо дій Туреччини на Близькому Сході - особливо в Сирії та Іраку.

Зауважимо, що більшість військових кроків в цьому регіоні і Туреччина, і її держави-партнери по НАТО, роблять без узгодження один з одним і часто вступають в конкуренцію. Так, в лютому - березні 2018 р в м. Афін (САР) виникла парадоксальна ситуація: турецькі війська несли втрати від використання силами самооборони курдів озброєнь, наданих США і європейськими партнерами по НАТО⁹³.

Зміни стратегічної обстановки, зростання напруження виникнення одночасно декількох криз й, особливо збройної агресії Росії в Україні, змусило НАТО знову повернутись до підвищення оперативності, розвиваючи сили та засоби, які здатні швидко пересуватися і реагувати на потенційні виклики й загрози у цьому контексті посилити СРН шляхом створення «передових сил». Угруповання пройшло сертифікацію, провело навчання з коротким терміном попередження і перебуває наготові з 2015 р. Було визначено сім рамкових держав (Франція, Німеччина, Італія, Польща, Іспанія, Туреччина, Велика

⁹³Денисенко М. Зовнішня політика Туреччини в контексті інтересів Північноатлантичного Альянсу. - Л: 2022. - с. 457.

Британія) для цього угруповання та розроблено план ротації до 2022 р. включно.

З огляду на те, що виклики у галузі безпеки і надалі змінюватимуться, під час саміту у Варшаві було ухвалено рішення, що оборонна позиція НАТО має еволюціонувати в майбутньому. У рамках запланованих змін лідери Альянсу санкціонували посилену передову присутність НАТО (enhanced forward presence) на ротаційній основі у Балтійському і Чорноморському регіонах, щоб продемонструвати солідарність, рішучість і здатність діяти з метою захисту території держав-членів Альянсу. Основу цих сил складають 4 тактичні групи розміру батальйону, які здатні злагоджено взаємодіяти з національними силами, постійно перебувають в цих країнах. Від початку 2017 р. посилена їх передова присутність та забезпечується багатонаціональними силами, наданими рамковими державами, що роблять свій внесок на добровільній та сталій ротаційній основі⁹⁴.

Туреччина відіграє ключову роль у передовому розгортанні в Чорноморському регіоні, основним завданням якої є колективна оборона у південно-східній частині зони відповідальності НАТО, функція командування й управління розгорнутим сухопутним компонентом СРН, а також командування двома підрозділами інтеграції сил НАТО в означеному регіоні.

Незважаючи на те, що багато союзників не згодні з деякими аспектами політики Туреччини, ця країна залишається важливим членом НАТО, і саме тому всі проблемні питання у відносинах із нею мають вирішуватися в межах НАТО та на його платформі, шляхом відкритого діалогу.

⁹⁴ Beyaz Kitap. Genel Plan ve Prensipler Dairesi Başkanlığı. - URL: <http://www.msb.gov.tr/Birimler/GnPPD/GnPPDBeyazKitap.htm#WHITE%20PAPER>

Як наголосив генеральний секретар НАТО Єнс Столтенберг: «Туреччина є важливим союзником. Водночас я висловлював занепокоєння стосовно багатьох проблем, як і багато союзників по Альянсу. Але відмінності між ними не є новиною, так було протягом всієї нашої історії. НАТО залишається платформою, де союзники можуть порушувати ці теми у відкритій дискусії», - 10.03.2021 р. каліфорнія Стендфорд⁹⁵.

Він відзначив, що таких проблемних питань стосовно Туреччини накопичилося чимало, зокрема навколо ситуації в Східному Середземномор'ї, у питаннях міграції, щодо рішення Туреччини придбати російські системи ППО С-400, дотримання верховенства права та індивідуальних свобод тощо.

НАТО побудовано на ключових цінностях, на верховенстві права та на особистих свободах. Я ставив ці питання, у тому числі – в Анкарі, тому що надаю великої ваги цим цінностями. Однак ми маємо розуміти, що Туреччина є важливим союзником. Достатньо просто подивитися на мапу Туреччина є дуже важливою, не востаннє тому, що межує з Іраком і Сирією. Прогрес, який ми досягли у боротьбі з «ІДІЛ», у звільненні мільйонів людей та територій, які вони контролювали, наші інфраструктурні бази та аеропорти в Туреччині мають велику важливість, - зауважив Столтенберг⁹⁶.

В НАТО був започаткований «механізм де конфліктності», покликаний зменшити напругу та не допустити військового протистояння між двома важливими союзниками – Туреччиною і Грецією, які мають суперечності в регіоні Східного Середземномор'я.

⁹⁵ Курченко В. І. Фактор Р. Т. Ердогана, як лідера, що диктує свої умови Північноатлантичному союзу. - К: 2023. - с. 234.

⁹⁶ Remarks by the President to the Turkish parliament, accessible at [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.whitehouse.gov>.

У 90-х роках минулого століття, коли ми мали подібну напругу, це призвело до жертв. Ми маємо уникнути повторення цього. Я вітаю той факт, що були здатними знайти певні позитивні підходи та створити в НАТО механізм де конфліктності. В результаті були встановлені додаткові канали комунікації, скасовано проведення деяких військових навчань і напруги вдалося зменшити, як і ризик інцидентів та нещасних випадків, які потенційно могли вивести ситуацію з під контролю. Це відкрило шлях для переговорів між Туреччиною і Грецією для розв'язання ситуації у Східному Середземномор'ї,- сказав генеральний секретар НАТО⁹⁷.

Незважаючи на свій ключовий статус на східному рубежі Альянсу, Туреччина уклала з Росією 2017 року контракт на постачання систем протиповітряної оборони С-400 на суму 2,5 млрд, що викликало критику з боку союзників НАТО та згортання участі Туреччини у програмах з розвитку нового озброєння.

Водночас президент Туреччини Т. Ердоган заявив про те, що курс на співпрацю з іншими країнами жодним чином не є альтернативою НАТО чи зближенню Туреччини з ЄС. Туреччина не має наміру виходити з НАТО та продовжує виконувати завдання у складі Альянсу⁹⁸.

Зокрема з 1 січня 2021 року Туреччина прийняла на себе командування Об'єднаною оперативною групою високої готовності НАТО (Very High Readiness Joint Task Force – VJTF), до складу якої делегувала мотопіхотну бригаду чисельністю близько 4200 військовослужбовців, включаючи новітню

⁹⁷ N. Eren. Turkey, NATO and Europa: A deteriorating relationship?The Atlantic Institute for International Affairs. p., 28.

⁹⁸ Beyaz Kitap. Genel Plan ve Prensipler Dairesi Başkanlığı. - URL:

<http://www.msb.gov.tr/Birimler/GnPPD/GnPPDBeyazKitap.htm#WHITE%20PAPER>

турецьку бойову техніку зокрема броньовані машини, протитанкові ракетні комплекси і гаубиці.

Особливість VJTF у її боєготовності: група повинна бути готова до передислокації упродовж максимум 72 годин. Для особливого складу це означає, наприклад, що він не має права віддалятися від місця служби на велику відстань.

Оснoву VJTF склала 66-та мотопіхотна бригада Туреччини.

Президент Туреччини Тайїп Ердоган вважає, що якби західні країни належним чином відреагували на російську анексію Криму у 2014 році, то нападу російської федерації на Україну можна було б запобігти.

«Якби весь Захід і весь світ підняли голос проти вторгнення в Крим у 2014 році, чи зіткнулися б ми з сьогоднішньою картиною?», - заявив Ердоган під час Анталійського дипломатичного форуму (ADF), передає Newsweek⁹⁹.

На форумі представники 75 країн обговорювали глобальні проблеми у тому числі напад Росії на Україну. Ердоган виступив зі вступною промовою, заявивши, що недостатня реакція Заходу на анексію українського Криму росією у 2014 році призвела до нинішнього вторгнення.

«Але ті, хто мовчав про окупацію Криму, вже щось говорять, Чи справедливість в одній частині світу діє, а в іншій недійсна? Що це за світ?» - обурився Ердоган.¹⁰⁰

⁹⁹ Денисенко М. Зовнішня політика Туреччини в контексті інтересів Північноатлантичного Альянсу. - Л: 2022. - с. 457.

¹⁰⁰ Güsten, Susanne (28 May 2022). "So erpresst die Türkei den Westen im Nato-Streit". Der Tagesspiegel Online (in German). - URL: <https://www.tagesspiegel.de/politik/so-erpresst-die-tuerkei-den-westen-im-nato-streit-6852820.html>

За його словами, на жаль міжнародна спільнота не проявила «необхідної чутливості і не надала підтримки для подолання цієї несправедливості».

Однак в цей же час, Туреччина заявила про те, що не планує приєднуватись до санкції проти Росії через війну в Україні. Анкара хоче зберегти гарні відносини з обома сторонами і довго пропонувала своє посередництво.

Як заявив офіційний представник президента Туреччини Ібрагім Калин, Туреччина прийняла таке рішення з метою збереження каналу для діалогу.

«Ми повинні діяти з врахуванням пріоритетів нашої країни. Повинна бути сторона, здатна вести переговори з Росією. Хто буде розмовляти з Росією, коли сплять всі мости?», - відмітив він в інтерв'ю телеканалу CNN Turk.¹⁰¹

При цьому Туреччина продовжує заступатися і за Україну, називаючи вимоги Росії про демілітаризації України та визнанні Криму нереалістичними.

Ердоган весь січень 2022 року намагався організувати прямі переговори з лідерами України і Росії, мотивуючи це гарними відносинами Анкари з обома сторонами. Російсько-турецькі відносини на нинішньому етапі він назвав самими мирними за всю історію, незважаючи на періодичні загострення через ситуації в Сирії чи в Лівії.

При цьому Анкара ще з 2014 року говорила, що розцінює приєднання Криму до Росії не інакше, як анексію і повністю розділяє точку зору Києва.

¹⁰¹ Güsten, Susanne (28 May 2022). "So erpresst die Türkei den Westen im Nato-Streit". Der Tagesspiegel Online (in German). - URL: <https://www.tagesspiegel.de/politik/so-erpresst-die-tuerkei-den-westen-im-nato-streit-6852820.html>

Про взаєморозуміння між Україною та Туреччиною свідчать не тільки слова, але і справи – наприклад, продаж безпілотників Bayraktar TB2.¹⁰²

Після визнання Росією ДНР і ЛНР та початку повномасштабного вторгнення в Україну на словах Анкара виражала підтримку територіальної цілісності України. Але скоро Ердоган підтвердив, що це не заставить його відмовитись від діалогу з Росією.

Чого варта лише ситуація яка склалася з протидією Анкари до вступу в Альянс Фінляндії і Швеції.

9 червня 2022 року країни НАТО вирішили офіційно запросити стати членом альянсу Фінляндію та Швецію, які раніше відмовилися від нейтралітету та вирішили вступити в НАТО з міркувань безпеки після нападу Росії на Україну.

Спочатку Туреччина заблокувала переговори про вступ Фінляндії та Швеції до Альянсу. Однак пізніше Туреччина, Швеція та Фінляндія уклали угоду безпеки яка розблокувала процес їхнього приєднання до організації¹⁰³.

Серед питань Анкари до потенціальних партнерів Альянсу була підтримка ними "Робітничої партії Курдистану", яка в Туреччині вважається терористичною групою. Генсекретар НАТО Єнс Столтенберг оголосив, що в рамках угоди Анкара домоглася від Швеції та Фінляндії обіцянки про

¹⁰² Turkey 2022 Progress Report. European Commission. - Brussels, 2022.

¹⁰³ Aydogan Merve (31 May 2022). "Türkiye calls on Sweden, Finland to change laws amid NATO bid". Anadolu Agency. Retrieved 19 June 2022. – URL: <https://www.aa.com.tr/en/politics/turkiye-calls-on-sweden-finland-to-change-laws-amid-nato-bid/2602276>

екстредицію до Туреччини звинувачуваних Стамбулом у тероризмі мігрантів¹⁰⁴.

Парламент Туреччини 30 березня 2023 року ратифікував протокол про вступ Фінляндії до Північноатлантичного альянсу - Туреччина, таким чином, останньою з усіх країн НАТО зробила цей крок. За відповідне рішення проголосувало 276 турецьких парламентарів.¹⁰⁵

Швеція стукає в двері Альянсу.

Але при цьому вона закрила 27 лютого 2022 року проливи Босфор і Дарданелли для проходу військових кораблів зразу всіх країн. Подібне право в неї є в військовий час в разі загроз безпеки, згідно 19 статті Конвенції Монтре 1936 року.

Відомо, що Москва спочатку планувала відправити по цьому маршруту чотири кораблі 27-28 лютого, але передумала після того, як Туреччина «в дружній манері» попросила не робити цього.¹⁰⁶

Незважаючи на те, що Туреччина – активний член НАТО, ця країна не стала навіть закривати повітряний простір для Росії. Але це зовсім не значить що членство Анкари в Північноатлантичному альянсі може бути поставлено

¹⁰⁴ Ozel S., Yilmaz S., Akyuz A. Rebuilding a Partnership: TurkishAmerican Relations for a New Era - A Turkish Perspective / S. Ozel, S. Yilmaz, A. Akyuz // TUSIAD Publication No-T/2009-04/490. - 2022. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.tusiad.us/specific_page.cfm?CONTENT_ID=856#.

¹⁰⁵ Денисенко М. Зовнішня політика Туреччини в контексті інтересів Північноатлантичного Альянсу. - Л: 2022. - с. 457.

¹⁰⁶ Migdalovitz C. Turkey: Selected Foreign Policy Issues and U.S. Views CRS Report for Congress [Електронний ресурс] / C. Migdalovitz. - Режим доступу: <http://www.fas.org/sgp/crs/mideast/RL34642.pdf>.

будь-ким під сумнів. Як неодноразово наголошувало керівництво країни – співробітництво з Альянсом головний пріоритет для Туреччини.

Анкара постійно підкреслює, що для неї Україна, і Росія – дружні країни. До того ж, в Ердогана своє бачення на можливості Москви по протидії санкціям. Це намагання відігравати роль ведучої держави в регіоні, не погіршуючи відносини ні з Росією, і Україною. Позицію турок можна вважати нейтралітетом.

Безумовно, незважаючи на будь-яку позицію Анкари тиск з США та НАТО буде.

ВИСНОВКИ

Після закінчення другої світової війни країни Заходу, зіткнувшись із радянською військовою, політичною і економічною експансією, об'єдналися у військово-політичний союз (НАТО), щоб їй протистояти. Фундаментом НАТО, як оборонного союзу була відданість країн-членів спільним для них принципом демократії, ринкової економіки, верховенства права, забезпечення прав людини і т. д. Виникнення після розпаду СРСР принципово нової міжнародної ситуації стала причиною поступового розширення функцій НАТО. Якщо у після воєнний період Альянс був інструментом утримання і захисту від можливого агресору та починаючи з 1990-х років він починає проводити раніше не характерні для нього операції, зокрема, щодо спонукання/підтримки миру.

Входження до Північноатлантичного Альянсу нових країн протягом 1950-х - 1980-х років, зокрема Туреччини, диктувалось військово-стратегічними інтересами в умовах радянсько-американського протистояння та «холодної війни». Однак, не потрібно забувати, ще й бажання самої Туреччини про вступ до Альянсу, яке вона не одноразово доводила, а крапкою в цьому питанні стала участь турецького контингенту в Корейській війні. Також згадаємо географічне розташування Туреччини, її контроль над протоками Босфор та Дарданелли, і все стане вочевидь зрозумілим, чому Альянс не міг втратити такого союзника в регіоні.

З прийняттям Туреччини в НАТО, Альянс мав на меті уникнути появи нових «центрів впливу» в регіоні та поширити «зону стабільності і демократії» на сусідні країни.

Але Східне Середземномор'я — район гострого і затяжного протистояння багатьох країн і народів. Цією обставиною майстерно маніпулюють США та НАТО, а в останні роки і Європейський Союз для реалізації своїх, найчастіше, корпоративних інтересів. Періодично в трикутниках Греція-Туреччина-Егейське море і Греція-Туреччина-Кіпр виникають військово-політичні кризи, але негативно позначаються на всій системі регіональних і загальносвітових міжнародних відносин.

Східне Середземномор'я органічно пов'язане з Близьким Сходом. Тому, на всіх етапах близькосхідної кризи НАТО, США, Великобританія, Франція в якості потенційного «плацдарму» або для участі в арабо-ізраїльських війнах, або для повалення незручних режимів.

Туреччина не ізольована від впливу на неї створеної системи міжнародних відносин. В свою чергу, їх конфронтація негативно впливає на військово-політичну та економічну ситуацію в регіоні.

Вступ Туреччини в НАТО завершив основу розстановку сил на карті двох військово-політичних блоків того часу. З моменту вступу Туреччини в НАТО, Північноатлантичний союз відіграв ключову у безпеці Туреччини і сприяв її інтеграції в Євроатлантичне суспільство. Туреччина, в свою чергу, успішно виконувала свої обов'язки по захисту загальних цінностей Альянсу. Туреччина на довгі роки скоротила контакти з СРСР практично до нуля і стійко закріпилась в якості молодшого партнера в регіоні. Саме на Туреччину робили акцент НАТО та Вашингтон в зв'язку з її розташуванням відносно Радянського Союзу. Займаючи важливе стратегічне значення в Середземномор'ї і на Близькому Сході, Туреччина внесла значний вклад в безпеку НАТО, з моменту вступу в її лави в 1952 році до початку 1980-х років, забезпечуючи захист найдовшого кордону з Радянським Союзом.

Туреччина розмістила на своїй території військові бази НАТО та США, а з 1961 року ядерні ракети середньої дальності «Юпітер».

Туреччина беззаперечно підтримала всі чотири військово-стратегічні концепції НАТО, які були прийняті в цей період.

Кіпрський конфлікт 1974 року, в результаті якого, Туреччина вступила в відкрите збройне протистояння з Грецією (партнер по НАТО), як ми бачимо лише не надовго погіршив взаємовідносини Туреччини з Альянсом, хоча показав певні слабкі місця в їх взаєминах.

Стало зрозуміло, що Туреччина намагається одночасно створювати зовнішній «пояс» безпеки і здійснювати геополітичну і гео економічну експансію, тобто поєднувати оборонні й наступальні дії. Бачимо її намагання встановити такий «раціональний баланс» в регіоні, який відповідав би і інтересам НАТО і враховував регіональні амбіції Туреччини.

І тому прихід до влади «Партії справедливості та розвитку» показав нам підтвердження Турецьких дій до цього, прихід цієї партії та її дії і реформи окреслили нам шлях та напрямок в якому буде рухатись Туреччина в подальшому. Ердоган показав, що буде діяти самостійно не залежачи від Сходу або Заходу, він бажає утримувати нейтралітет між двома силами та робити тільки ті речі які будуть вигідні для Туреччини. Це не значить, що він втрачає зв'язок зі світом, навпаки показує, що він готовий співпрацювати таким чином він виступає в Брюсселі на саміті НАТО - підтримуючи реалізацію ініціативи НАТО щодо створення додаткових тактичних сил під командуванням Альянсу. Також за його ініціативи Туреччина виступила ініціатором розвернути на своїй території нового додаткового командування НАТО.

Після приходу Ердогана на посаду прем'єр-міністра, продовжувалася політика проведення ринкових реформ. Потім Ердоган та його радники із зовнішньої політики Давутоглу, розробили доктрину "стратегічної глибини".

Ердоган, сконцентрувавши владу всередині Туреччини у своїх руках, у цілому перейшов до більш агресивної політики, як у внутрішній так і зовнішній політиці.

Щодо відносин Туреччини з Україною, то це взагалі досить складне питання. Туреччина вважається стратегічним партнером України.

26 лютого 2022 р. спікер Великих національних зборів Туреччини Мустафа Шентоп заявив, що турецька сторона підтримує боротьбу та захист територіальної цілісності України.

27 лютого міністр закордонних справ Туреччини Мевлют Чавушоглу заявив, що "спеціальна військова операція" Росії в Україні є війною та оголосив про закриття протоки Босфор і Дарданелли для бойових кораблів.

29 березня за ініціативою Т. Ердогана проходять переговори між Україною і Росією в Стамбулі.

Зокрема, ще Петро Порошенко домовився з Ердоганом про купівлю та спільне виробництво новітніх ударних безпілотних літальних апаратів "Bayraktar TBz". Водночас Туреччина відмовляється приєднуватися до антиросійських санкцій та запрошує в гості російських туристів. Вкрай обережну турецьку політику зрозуміти можна, але не сприйняти - особливо зараз, під час триваючої гарячої фази війни Росії проти України.

Усі зараз вичікують та спостерігають, яким шляхом піде далі турецький лідер? Тому що він - один із найяскравіших представників не просто "правого

ренесансу" у світовій політиці (інші такіж - Трамп, Мей, Орбан, Качинський, Нетаньяху), а тієї авторитарної тенденції, що рухається у бік одноосібної диктатури (Путіна, Лукашенка, Мадуро). На сьогодні у Реджепа Таїпа Ердогана є однаково рівні шанси і можливості, як зберегти турецьку демократію та вірність головним заповітам Ататюрка, так і стати Анти Ататюрком і перейти до "клубу диктаторів".

Щодо висновків, то можна прослідкувати напрямок зовнішньо політичного розвитку Туреччини. Туреччина на разі хоче сама розвиватися як кандидат на роль головної країни на Близькосхідному регіоні, і вона не виділяє точного вибору чи на Схід чи на Захід. Туреччина не хоче бути під контролем ЄС і Митного Союзу, і тому просто притримується свого шляху невідконтрольної держави, але і не віддаляється від них.

Отже, Туреччина залишається важливим членом НАТО, маючи одну з найбільших і найсучасніших армій світу. Край мало вірогідно, що в найближчі роки Анкара розглядатиме вихід з північноатлантичного альянсу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Північноатлантичний договір Вашингтон 1949 р. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: chrome-extension://efaidnbnmnibpcjpcglclefindmkaj/https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/history_pdf/20161122_E1-founding-treaty-original-treaty_NN-en.pdf
2. Доклад Генерального секретаря ООН Совета Безопасности об операциях сил ООН на Кипре за период от 16. IV по 18 VI. 1964 г. Документ/5764. Нью-Йорк. 1964, пункт 48.

Література

1. Ритченко Е. С. Вісник ОНУ том 18. вип. 2 (18) 2013 р.
2. Егоров В.К. Особенности современного этапа турецкоамериканских отношений (теоретический аспект) / В.К. Егоров // Сборник статей «Турция накануне и после парламентских и президентских выборов 2007 г.». – М. : ИБВ, 2008. – 260 с.
3. Зубкова А. И. Стратегия «мягкой силы» в контексте трансформации политической системы Турецкой Республики в период 2002-2014 гг. // Автореферат дис. ... канд. полит. наук. - М., 2015.
4. І.Д. Коміренко. Організація Центрального договору// Українська дипломатична енциклопедія: У 2-хт., К: Знання України, 2004 - Т.2 - 812 с.
5. Леонидов С.М. Кипр в борьбе за независимость. М.: Издательство института международных отношений, 1963., с. 63.

6. Ли Ю.А. Состояние системы образования в Турции с точки зрения перспектив евроинтеграции / Ю.А. Ли // Сборник статей «Турция накануне и после парламентских и президентских выборов 2007 г.». – М. : ИБВ, 2008. – 260 с.
7. М.С. Каменецкий. Кіпрська проблема//Українська дипломатична енциклопедія: У 2 — хт./Редкол.: Л.В. Губерський (голова) та ін.- К: Знання України, 2004 — т.1-706 с.
8. Перинчек М. Роль Турции в американском проекте Великого Ближнего Востока / М. Перинчек // Сборник статей «Турция накануне и после парламентских и президентских выборов 2007 г.». – М. : ИБВ, 2008. - 260 с.
9. Рябцев В.Н. Влияние международных факторов на исход «замороженных» сецессинских конфликтов (на материале Балкан, Причерноморья и Южного Кавказа)//Научные ведомости Белгородского государственного университета., 2009. №7(62).Том 10. с. 300.
- 10.Сафонкина Е. А. Турция как новый актер политики «мягкой силы». Конференция «Турецкое влияние на постсоветском пространстве» // Мусульманский мир. - 2014. № 3. - С. 145-162.
- 11.Свистунова И.А. Иракский фактор во внешней политике Турецкой Республики (1990–2007 гг.) / И.А. Свистунова. – М. : ИБВ, 2008. - 216 с.
- 12.Свистунова И.А. Об отношениях Турции и США [Электронный ресурс] / И.А. Свистунова. - Режим доступа: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2009/20-12-09.htm>.

13. Свистунова И.А. Турция и США обсуждают перспективы сотрудничества [Электронный ресурс] / И.А. Свистунова. – Режим доступа: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2009/20-0409a.htm>.
14. Турция между Европой и Азией. Итоги европеизации на исходе XXI века. Москва, 2001.
15. Шлыков П.В. Эволюция концепции политического ислама в Турции / П.В. Шлыков // Сборник статей «Турция накануне и после парламентских и президентских выборов 2007 г.». – М. : ИБВ, 2008. – 260 с.
16. Leffler Melvyn P. (1985). "Strategy, Diplomacy, and the Cold War: The United States, Turkey, and NATO, 1945-1952". The Journal of American History. Oxford University Press. 71 (4): 820–821.
17. Aydogan Merve (31 May 2022). "Türkiye calls on Sweden, Finland to change laws amid NATO bid". Anadolu Agency. Retrieved 19 June 2022. – URL: <https://www.aa.com.tr/en/politics/turkiye-calls-on-sweden-finland-to-change-laws-amid-nato-bid/2602276>
18. Besma M. “IMF Surveillance and America’s Turkish Delight” / M. Besma // Perspectives. – 2006. – Vol. 14. - № 2. – P. 5-25.
19. Beyaz Kitap. Genel Plan ve Prensipler Dairesi Başkanlığı. - URL: <http://www.msb.gov.tr/Birimler/GnPPD/GnPPDBeyazKitap.htm#WHITE%20PAPER>
20. Cook S.A. How Do You Say «Frenemy» in Turkish? Meet America's new rival in the Middle East [Электронный ресурс] / S.A. Cook. – Режим доступа до журн.: http://www.foreignpolicy.com/articles/2010/06/01/how_do_you_say_frenemy_in_Turkish.

- 21.DSCA press release at [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.dsca.mil/PressReleases/36-b/2009/Turkey_09-44.pdf.
- 22.Duran, Burhanettin, "JDP and Foreign Policy as an Agent of Transformation," in Yavuz, H.M. (ed.), *The Emergence of a New Turkey: Democracy and the AK Party* (Salt Lake City: University of Utah Press, 2006).
- 23.Dursun-Özkanca, Ova. 2019. *Turkey–West Relations: The Politics of Intra-Alliance Opposition*. Cambridge University Press.
- 24.Güsten, Susanne (28 May 2022). "So erpresst die Türkei den Westen im Nato-Streit". *Der Tagesspiegel Online* (in German). - URL: <https://www.tagesspiegel.de/politik/so-erpresst-die-turkei-den-westen-im-nato-streit-6852820.html>
- 25.Key Findings of the 2010 Progress Report on Turkey. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=memo/10/562>.
- 26.Larrabee, F. Stephen. *Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty*. - RAND: Santa Monica, 2003.
- 27.Migdalovitz C. *Turkey: Selected Foreign Policy Issues and U.S. Views CRS Report for Congress* [Электронный ресурс] / C. Migdalovitz. - Режим доступа: <http://www.fas.org/sgp/crs/mideast/RL34642.pdf>.
- 28.N. Eren. *Turkey, NATO and Europa: A deteriorating relationship?*The Atlantic Institute for International Affairs. p., 28.
- 29.Power R. *Prisoner`s dilemma*, Harper Perennial; Reprint edition; 2002. 352 p.
- 30.Remarks by the President to the Turkish parliament, accessible at [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.whitehouse.gov>.
- 31.Terzi Ö. *Evolving European Security Capabilities and EU – Turkish Relations // Perceptions – Journal of International Affairs*, 2004. Vol. IX, n. 1.

32. Turkey 2008 Progress Report. European Commission. - Brussels, 2008.
33. Бередихин О.Н. кипрский конфликт : генезис и основные этапы развития (О.Н. Бередихин : автореф. Дис. Конд. Ист. Наук: спец .07.05.15 — Москва 2006. - 183 с.
34. Бередихин О.Н. Эволюция межобщинных отношений на Кипре // Вопросы истории. - 2003.- № 10 с. 43.
35. Вертяев К.В. Курдский вопрос в Турции в свете текущей ситуации на Ближнем и Среднем Востоке / К.В. Вертяев // Ближний Восток и современность; вып. 40. – М. : ИБВ, 2009. – 304 с.
36. Гурьев А.А. Оценка Турцией действий США в Ираке [Электронный ресурс] / А.А. Гурьев. – Режим доступа: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2005/27-05-05.htm>.
37. Стародубцев И.И. К вопросу о современном состоянии американо-турецких отношений и их перспектив [Электронный ресурс] / И.И. Стародубцев. — Режим доступа: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2009/24-04-09.htm>.
38. Ozel S., Yilmaz S., Akyuz A. Rebuilding a Partnership: Turkish-American Relations for a New Era - A Turkish Perspective [Электронный ресурс] / S. Ozel, S. Yilmaz, A. Akyuz // TUSIAD Publication No-T/2009-04/490. — Режим доступа: http://www.tusiad.us/specific_page.cfm?CONTENT_ID=856#.

Интернет ресурсы

1. Место Турции в создание Евроатлантического сообщества безопасности: доклад рабочей группы Евроатлантической инициативы в

области безопасности (EASI), по Турции 2012 г. (Электронный ресурс).-
Режим доступа: <http://carnegie.ru/publications/?fa=476336> .

2. Final Communique of the session of the North Atlantic Council 12-13
December1974//NATO. – URL:
http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_text_26898.htm?selectedLocale=en
(accessed: 01.10.2016).

3. Final Communique of the session of the North Atlantic Council 9-10
December1976//NATO.URL:http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_text_26949.htm?selectedLocale=en.

4. Final Communique of the session of the North Atlantic Council 7-8
December1978//NATO.URL:http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_text_27006.htm?selectedLocale=en.